

EMİR ÇOBAN SOLDUZ VE DEMİRTAŞ

I.

EMİR ÇOBAN SOLDUZ

Ord. Prof. İ. HAKKI UZUNÇARŞILI

Garp Moğolları yâni İlhanîler zamanında mühim rolü olan ve bir müddet saltanat Atabeği makamında bulunan Emîr Çoban Noyin'in Anadolu tarihinde de mühim nüfuz ve tesiri görülmüş oğullarından meşhur Demirtaş'ın Anadolu'daki faaliyetinde Emîr Çoban'ın müspet ve menfi hareketleri olmuştur.

Bu cihetlerden Anadolu'da İlhanîler devrinde ve ondördüncü asırdaki siyasî olayları gözden geçirmek için büyük kudret ve nüfuz sahibi Emîr Çoban'dan bahsetmek ve ondan sonra Anadolu valisi olan oğlu Demirtaş ile aynı kadroya dahil olan Eredna hükümeti olaylarını zikretmek icap etmektedir.

Yine bu yazımda evvelâ İlhanîlerin Beylerbeyi ve saltanat Atabeği olan Emîr Çoban'dan bahsetmek suretiyle bu ondördüncü asrın ilk yarısında onun kuvvetli otoritesinden ve sonra da fecî akibetinden bahsedeceğim.

Emîr Çoban, *Soldoz* kabilesine mensuptur. Cami-üt-Tevarih'te, Reşidüddin, Soldozları Moğollar arasında göstermekte ve diğer bir müdekkik de Soldozî'ların Kırgızlardan olduğunu beyan etmektedir.

Emîr Çoban'ın en büyük cediti Surgan Şira, Cengiz Han'ın, Nayçbut ile muharebesi esnasında Cengiz'in hayatını kurtarmasına mebni *Soldoz* reis ve kabilesinin nüfuz ve itibarı artmış¹ gerek Cengiz Han ve gerek ahfadı zamanında ehemmiyet kazanmışlardı. Tetkiklere göre Emîr Çoban'ın babası Melik, onun babası da Tudan'dır².

¹ جامع الدول *Cami-ud-düvel* ve *İslâm Ansiklopedisi* Soldoz maddesi.

² Çoban'ın babasının adını *Tarih-i Olcayto* Melik Tuzan, Nihayet-ül-ireb Çoban bin Melik bin Tedavun ve diğer bazı Arap tarihleri Tedavun diye yazıyorlar. *Muizz-ül-ensab* da (Çoban Püser-i Melik) diye babasının Melik olduğunu beyan ediyor. *İslâm Ansiklopedisi* ise Çoban'ın şeceresi olarak Çoban bin Melik bin Tu-

Argun Han zamanında (1284 - 1298) kendisini göstermeğe başlayan Emîr Çoban, İlhan hükümdarı Gazan Mahmud (1295 - 1304) ve Mehmed Hudabende zamanlarında (1304 - 1316) ikinci emîr olup fakat nüfuz ve idaresi, tedbir ve cesaretiyle emîrlerin hepsinin üstünde idi³.

Çoban, Hüdabende'nin sağlığında onun kızı Dolandı Hatunu alarak efendisine damat olmuştu⁴. Hudabende'nin son zamanlarında biraz mütehakkimâne tavır takınmakla beraber bu itimada hiç halel getirmedi. Olcayto Han'ın رحبه *Rahbe*'yi muhasarası esnasında oranın ahalisini katliâmdan kurtarmasından dolayı Arap tarihçileri kendisinden sitayişle bahsederler.

1313 senesinde Emîr Çoban'a büyük bir av tertibini emreden Olcayto Mehmed Hudabende'nin yanında Çoban'ın oğullarından meşhur binici olan Bayram Hoca ile Dımışk Hoca ve Demirtaş vardı⁵.

Emîr Çoban'ın Anadolu'ya gelmesi:

Mehmed Hudabende'nin son zamanlarında Anadolu beyleri yani Karaman, Germiyan, Eşref, Hamid, Candar oğulları, İlhanîlerin tahakkümünden kurtulmak için durumu müsait görüp kafa tutmağa başlamışlardı; bilhassa Karaman oğulları İlhanîleri hiç tanıymıyordu.

Memalik-i Rum'un İlhanîlere karşı muhalif durum almasına sebep Olcayto'nun Anadolu valisi olarak gönderdiği Emîr İrençin'in

dan bin Sodonoyun ve yahut Sodon bin Cilavgan bin Sürgan isimlerini, ve silsilesini gösteriyor.

³ *Muizz-ül Ensab* da Argun Han emîriler arasında (چوبان پسر ملك امير معتبر و از قوم سولدس با ان در زمان كيخاتوخان امير هزاره و معتبر بود در اين زمان معتبر تر شد وان مجموع جز از قوتلوق شاه براه کسی ازو بزرگتر نبود (Gazan Han Cetveli) ve Tarih-i Olcayto'da da (Ayasofya kütüphanesi kitapları numara 3019 s. 139) şu kayıt vardır: «دوم امير بزرگ مقدم اريك و نزل و خسرو عادل چوبان نويان بن ملك توذان از قوم سلدوس كه تدبير و سياست و صلابت و مهابت و بهادری بر همه فائق است»

⁴ Dolandı Hatun'un vefatından sonra Emîr Çoban Ebu Said Bahadır Han zamanında 1321 tarihinde Olcayto'nun diğer kızı ve Ebu Said'in kız kardeşi Satıbey Hatun'u nikâhladı bu izdivacı İslâm Ansiklopedisi 719 h 1319 m tarihi olarak gösteriyor; fakat مطلع السعدین *Matla-us-sâden* de 1321 tarihidir.

⁵ *İkd-ül-Cüman* (Aynî) Veliyyeddin Efendi kitapları c. 22. s. 10.

mezalimi idi. Bu hâdise üzerine Beylerbeyi Emîr Çoban 714 Rebiulevvel ve 1314 Haziranında kuvvetli bir ordu ile Anadolu'ya geldi.

Karaman oğlundan maada diğer Anadolu beyleri kendisini istikbal ile Sivas ile *Erzincan* arasındaki *Karanbük* mevkiindeki⁶ ordugâhına geldiler⁷.

Karaman oğulları *Konya*'yı tahkim etmişlerdi. Derhal *Konya* üzerine giderek orasını şiddetle muhasara etti. İçeride açlık başgösterdi ve nihayet aynı sene Ramazan ayında (1314 Aralık) *Konya* elde edildi⁸.

Emîr Çoban, *Konya*'yı alıp Anadolu'da istikrarı temin için bir seneye yakın bir müddet kaldı ve dönüşünde oğlu Demirtaş'ı Anadolu kaymakamlığına bırakarak müşavirliğine de eski ve tecrübeli emirlerden (Seyfeddin ÂRIZI)'ı tayin eyledi. Demirtaş bu Anadolu vali kaymakamlığında *Kayseri*'yi merkez yapmıştı⁹.

716 h 1316 m de Hudabende vefat ettiğinden yerine küçük yaşta bulunan oğlu Ebu Said Bahâdır Han hükümdar olmuştu¹⁰. Ordu işlerinden başka hükümet idaresi büyük vezir Alişah'dan ziyade Emîr Çoban'ın elinde idi : Ebu Said ismen hükümdardı, işleri Çoban idare ediyordu. Ebu Said'e şeklen olsun sormadan buyruğunu yürütüyordu. Çoban, Ebu Said'in mütemed ve mukarriblerini merkezden uzaklaştırmıştı. Hattâ Ebu Said'in hükümdarlığını temin eden Serenbu? yu katlettirmişti¹¹.

⁶ *Aksarayî Tezkiresi*.

⁷ *Tarih-i Olcayto s. 207 ve Aksarayî Tezkiresi*.

⁸ Paris nüshası Selçukname'de Çoban'ın *Konya*'yı 715 h 1315 m de muhasara ettiği kaydedilmiştir. « آمدن چوبان بلك بروم و حصار كردن قونيه را سنه خمس عشر و سبعماية » Çoban *Anadolu*'da bir seneye yakın bir zaman kaldığı anlaşılıyor. Ebil Fida kendisinin de bizzat bulunduğu Malatya sefer ve fethinde (715 Muharrem 1315 Nisan) Harbende'nin yani Olcayto'nun naibi Çoban'ın maiyyetinde epi kuvvet olduğu halde *Bilâd-ı Rum*'da bulunduğunu ve Mısır ordusuna karşı gelmediğini yazıyor ki bundan Emîr Çoban'ın 714 Rebiulevvelinden itibaren 715 Saferinde bile *Anadolu*'da bulunduğu anlaşılıyor (*Ebi el Fida c. 4. s. 78*).

⁹ *Aksarayî tezkiresi*.

¹⁰ Emîr Çoban'ın Ebu Said'in maiyyeti olan Emîr Sevinç arasındaki rekabet dolayısıyla Çoban Ebu Said'i bir müddet cülüs ettirmemiş ve *Sultaniye* şehri haricinde beklettirmişti (Ebul fida c. 4. s. 84 sene 717 vekayii arasında).

¹¹ نهاية الارب *Nihayet-ül-ireb Köprülü kütüphanesi numara 1188 c. 4.*

Hükümdarın muvafakatiyle Emîr Çoban aleyhine ittifak :

Gün geçtikçe, Ebu Said Bahadır Han, bu şekl-i hükümetten sıkıldı; Çoban'dan memnun olmayan emîrler ve Ebu Said'in akrabaları bir fırsat arıyorlardı.

Ebu Said, bir gün durumu tümenlerin mukaddemlerinden olan ve babası Hudabende'nin dayısı bulunan Emîr İrençin ile Emîr قرمشی (Kurmişi)¹² ve Emîr Tokmak'a açtı, bunlar Kirayet kavminden olup İrençin Musul taraflarının emîri idi. Bu emîrler, Ebu Said emrederse Çoban'ı öldüreceklerini arzylediklerinden Ebu Said buna muvafakat etti; ittifaka dahil olan başka emîrler de vardı.

Emîr Çoban Noyin bu sırada *Hazer denizi* sahilindeki *Der-bend*'i zabt ile *İran*'a hücumla hazırlanan Özbek Han'ı çekilmeğe mecbur ettikten sonra avdetle, vazifelerini tamamen yapmayan Moğol kumandanlarını kamçı ile tedip ederek *Gürcistan* üzerine yürümeğe karar vermişti. İşte Çoban'ın aleyhine ittifak eden emîrler bu fırsattan istifadeyi düşündüler.

Bu müttelikler *Sör Mari* nahiyesinde¹³ Çoban'ı bir ziyafete davet ile öldürmeğe karar verdiler. Kurmişi, kendisinin idaresi altında bulunan *Gürcistan* yakınında *Sör Mari* nahiyesinde Çoban için bir ziyafet tertibi ile davet ettiği gibi bir takım hediyeler de gönderdi.

Çoban daveti kabul ile hareket etti, fakat yolda iken Kurmişinin adamlarından Aktay Ali ismindeki biri gizlice Çoban'a gelerek onu suikasdan haberdar etti ve derhal oralardan uzaklaşmasını söyledi; Çoban kimseye haber vermeden oğlu Emîr Hasan'ı yanına alarak bütün ağırlıklarını bırakarak sessizce kaçtı.

Bir müddet sonra Emîr Kurmişi, tatar, gürcü ve acemden mürekkep on bin kişilik bir süvari kuvvetiyle Çoban'ın çadırının kurulduğu yere geldi ve kendisini sordu. Çoban'ın adamları karargâhda olduğunu söylediler. Kurmişi kılıcını çekerek Çoban'ın çadırına hücum etti ise de işin farkına varmayan ve Çoban'ı karargâhında zanneden Çoban'ın adamları Kurmişi ile maiyyetine karşı koyarak müdafaaya başladılar. İki taraftan üçyüzden ziyade adam öldü. Nihayet Kurmişi, Çoban'ın çadırına girmeğe muvaffak oldu ve

¹² Bu isim Arap tarihlerinde قرمشی ve Tarih-i Güzide de قورمیشی diye yazılmıştır.

¹³ *Sör Mari*, *Aras nehri* kenarında *Ararat dağı*'na altı fersah mesafede olup pek eski müstahkem bir şehir idi. Sonradan Sürmeli denilmiştir.

Çoban'ın mal ve eşyalarını yağma ettirdi ve Çoban'ı takip için atlı gönderdi ise de bunlar Çoban'ı ele geçiremediler.

Emir Çoban kaçarak *Merend* kasabasına can attı. Buranın valisi Emir Nâsırüddin, Çoban'ı karşılayıp at ve silâh verdi ve birlikte *Tebriz*'e yakın *Sofular köyü*'ne geldiler. Babasına karşı yapılan suikast tertibatına muvaffak olamadıklarını haber alan *Memalik-i Rum* yani İlhanîlerin Anadolu valisi Demirtaş yüce bir kuvvet ile babasına yardıma koşmuştu.

Çoban'ın *Tebriz*'e geldiğini haber alan Ebu Said Han'ın veziri Tebrizli Tâcüddin Alişah, bin atlı ile onu istikbal etti. Bundan başka Çoban'ın gelişinden memnun olduklarını anlatmak için *Tebriz* ahalisini de ona karşı çıkardı; Çoban için çadır kuruldu.

Çoban *Tebriz*'de bir gece yattı; yanına vezir Alişah'ı da beraber alarak devlet merkezi olan *Sultaniye*'ye geldiler. Vezir Alişah, Çoban'dan evvel şehre gelerek Ebu Said Han'la görüştü ve Çoban'ı müdafaa ile meth ve senasında bulundu. Aleyhdarlarının Çoban'ı kıskandıklarını söyledi ve Emir İrençin'in Hanlığa, oğlunun daha yakın olduğunu ve Han kemiğinden olduğunu söylediğini de sözlerine ilâve ederek Ebu Said'i yumuşattı ve bilhassa son söz, Ebu Said'i Emir İrençin aleyhine çevirdi.

Çoban'ın afvı ve hasımlarıyla muharebesi ve galebesi :

Ebu Said, Çoban'ın huzuruna getirtilmesini emretti. Çoban huzura çıkarak hüngür hüngür ağladı ve :

“Hânın hizmeti için intihap etmiş olduğum adamlarım, yaverlerim katledilmiş, Hanın himmetiyle topladığım mallarım yağmalanmış ve hürmetim kırılmıştır. Eğer Han Hazretleri benim katlimi istiyorsa işte ben huzurlarımdayım ve ben onun kölelerinden birisiyim” dedi.

Ebu Said, Çoban'ın katli için verdiği emri inkâr ile hakikati gizledi :

“Ben senin için bir fenalık kasetmedim, fakat bunlar senin düşmanlarıdır. Senin, benim yanımdaki derecene hased ediyorlar ve hem bana ve hem sana karşı huruç ediyorlar. Onları cezalandırmak için sana müsaade ettim; çünkü onlar bu işi benim emrim olmayarak yapmışlardır”.

Çoban, hasımları İrençin ve Kurmuş ile harbetmek üzere Ebu Said'den müsaade aldı. Ebu Said, Çoban'ın kuvvetine on bin kişi daha verdi ve Çoban'la beraber olduğunu göstermek için

bizzat kumandasına aldığı hassa askerleriyle birlikte İrençin ve Kurmişi kuvvetlerine karşı çıktı.

Çoban'ın, aleyhindeki suikastı haber alarak *Merend*'e kaçmasından sonra onu elde edemeyen Kurmişi durumu arkadaşlarına anlatmış ve kendisiyle beraber İrençin ve Tokmak kuvvetleri Çoban'ı takip ile *Tebriç*'e kadar gelmişlerse de *Tebriç* bunlara karşı kapılarını kapamıştır.

Nihayet Kurmişi ve İrençin ve arkadaşlarının kuvvetleri *Meyâne*, *Zenkân* ve en son *Minare köyü* denilen Çiftlik civarında Çoban kuvvetleriyle karşılaştılar. Emîr İrençin, Çoban kuvvetleri arasında Ebu Said Bahadır Han'ın sancaklarını görünce şaşırıldılar. Arkadaşlarıyla müzakere etti, Kurmişi harbetmek lâzımdır çünkü Han iç yüzünden bizimle beraberdir dedi. Pek şiddetli bir muharebeden sonra İrençin - Kurmişi ve arkadaşlarının kuvvetleri bozuldu.

Emîr Çoban'ın hasımlarından intiakm alması :

Ve bu iki emîr ve bir de Emîr Tokmak yakalandılar ve derhal *Sultaniye* şehrine getirilerek orada yargu akdedilerek Çoban aleyhine huruçlarının sebebi soruldu; onlar da bu işi Ebu Said Han'ın emriyle yaptıklarını söylediler. Hattâ Kurmişi, Çoban'a :

“Yusuf Bey ile Mehmed Herze seninle harbetmek ve seni öldürmek için bana Ebu Said Han'ın mektubunu getirdiler deyince meclise davet edilen Yusuf ile Mehmed evet dedilerse de Ebu Said bunu inkâr etti ve kendisine iftira atan emîrlerin cezalandırılmasını Çoban'a emretti.

Cengiz Han yasası mücibince bunların hepsi îdama mahkûm edildi. Bu hükmü öğrenen emîr İrençin hükümdarın kallesliğini görünce koynundan bir kâğıt çıkararak Ebu Said Han'a hitaben “Çoban'ın katli için verdiği emir senin yazındır, yanımda taşıyorum” dedikten sonra Ebu Said'e karşı ağız bozdu ve Ebu Said'in babasının dayısı olduğu için çok ağır söz söyledi.

Hükümdar, yazısını inkâr etti ve Çoban'a dönerek bunların hakkında yasanın icabını yap diye emir verdi. Çoban îdama, Emîr İrençin'den başladı ve îdamdan evvel kaburgalarından uzun demir şişlerle çivilediler. Bu azap içinde Han'a en ağır küfürler savurdu.

Dilini kesmek istedilerse de muvaffak olamadılar. Nihayet çenesinin altından bir demir şiş sapladılar beyninden çıktı ve öldü¹⁴.

İrençin'in cesedi iki gün böyle kaldı sonra başını kestiler, *Horasan, Azerbaycan Irakayn, Anadolu ve Diyarbekir*'de dolaştırdılar. Kurmuşu ile Tokmak da böyle çivilenmek suretiyle yasaya eriştirildi. Diğer bir haylı kişi bu suretle işkence ile katledildiler, çocuk ve kadına bakılmadı ve acınmadı (719 Cemaziyelâhır 1319 Temmuz).

Bu vakayı nakleyediğim نهاية الارب Nihayet-ül ireb, Berzalî tarihinden ve o da *Sultaniye* şehrine gelmiş olan Alaüddin Ali isminde bir zattan naklen bu îdam işini şöyle anlatıyor :

“*Sultaniye* şehrinde idim. Çoban kendisine karşı huruç edenleri tahkik etti, 719 Cemaziyelâhire ibtidasından Şevval sonuna kadar (20 Temmuz 1319 ilâ Aralık ayı ortaları) aleyhdarlarından otuz altı emîr tutturdu, bunların hepsini îdam etti mallarını aldı kendisinin kaybetmiş olduğu emvalin bir kaç mislini elde etti.

İrençin, üç gün çivili olarak kaldı. Onunla beraber o gün Tokmak ve Tokmak'ın kardeşi Örs ve Emîr Bektut da çivilendi. İkinci gün Yusuf Beka ile kardeşi ve Emîr Pomay çivilendi ve üçüncü gün Tokmak'ın her biri yedi yaşında iki oğlu da çivilendi, dördüncü günü İrençin'in Vefadar isminde on beş yaşındaki oğlunu îdam ettiler ve zaten Emîr Ali ismindeki oğlu¹⁵ vakada katledilmiş ve başını keserek annesi bulunan Sultan Ahmed bin Abaka'nın kızı Günceşk'in kucağına bırakmışlardı. Çünkü bu kadın muharebede hazır idi. Günceşk Hatun Ebu Said Hana götürüldü ve yere çalındı. Onların ayakları altında can verdi.

Yedinci günü Kurmuşu'yu getirdiler, sakalını yoldular, başına bir keçe külâh geçirdiler bir tahtaya çivilediler *Sultaniye* şehrinde do-

¹⁴ عقدا الحمان *İkd-ül-cüman* (719 senesi vekayii arasında *Musul, Mardin* ve havali emîri İrençin'in merkezi hükümete celbedilmek istenilip onun Çoban'la arası iyi olmadığından gitmiyerek ve korkup asker toplayarak Çoban'a baskın etmiş ise de ele geçiremediği ve kendisinin ele geçerek katledildiğini yazdıktan sonra Kurmuşu hâdisesini yine o sene içinde ayrı bir hâdise olarak zikretmektedir (c. 22).

¹⁵ Emîr Ali, babası İrençin tarafından Ebu Said'e rakip olarak onun Ebu Said'ten ziyade saltanata lâıyk olduğunu babası ağzından işaa edilmişti. Yukarıda metinde görüldüğü üzere Vezir Alişah da İrençin'den duyduğu aynı sözü Ebu Said'e arzylemiştir.

laştırdılar, sonra Çoban'ın huzuruna getirdiler, oklar ile vura vura öldürdüler¹⁶.

İrençin'in Kutluşah Hatun ismindeki kızını da getirdiler; bu kadın Mehmed Hudabende'nin zevcelerindendi. Ebu Said Bahadır Han :

— Bu kadın benim babamı zehirlemiştir diye öldürmek istediyse de vezir Ali Şah, mâni oldu, şefaattti, bu Hanım sonra Çoban'ın oğullarından Dımışk Hoca'ya tezviç edildi; katledilen Emîr Tokmak'ın zevcesi ümeradan Taz bin Kitboğa Noyin'e nikâhlandı ve Kurmişi'nin vazifesi de Taz bin Kitboğa'ya verildi.

İdam edilenlerin hepsi ateşe yakıldı ve hiç birisi gömülmedi¹⁷.

Emîr Çoban'ın tahakkümünün son derece artması :

Çoban'ın, hasımları olan emîrlere galebesi, amansız, intikam alması onun mevkiini çok kuvvetlendirdi ve onu korkunç düşmanlarından kurtardı; Ebu Said Han Çoban'ın tahakkümü altına girdi, oğullarından her biri vali, ordu kumandanı ve sair en mühim hizmetlerde olduklarından hiç bir durum ondan gizli kalamıyordu. Hükümdarlarla muharebe ediyor ve haricî siyasette de kendisiyle mektuplaşıyordu. 721 h 1321 m de Altınordu hanlarından Özbek Han, tekrar İlhanîlerin arazisine taarruz etmek isteyerek Memlûk Sultanı Melik Nâsır Mehmed'e müracaat ile ittifak teklif etmişti. Memlûk hükümdarı bu müracaata red ile cevap verdiği gibi durumu da Emîr Çoban'a bildirerek kendisine dost olduğunu yazmış Çoban da bir elçi vasıtasıyla buna teşekkür ve Özbek Han üzerine hareket ettiğini cevaben bildirmiştir¹⁸.

Papa Yirmi ikinci Jan'ın 22 Kasım 1321'de Avinyon'dan gönderdiği mektup Emîr Çoban'a hitaben yazılmıştır ki¹⁹ bu, Çoban'ın tam bir saltanat Atabeği olduğunu gösterir.

722 h 1322 m de Emîr Çoban, Memlûk Sultanına bir elçi göndererek kendisine Memlûk topraklarından *Harran*'dan bir yer veril-

¹⁶ *İkd-ül-cüman*, sakalı traş edilip gözlerine mil çekildikten sonra *Sultaniye* şehrinde dolaştırıldığını yazar.

¹⁷ Nihayet-ül-ireb (c. 4 Köprülü kütüphanesi numara 1188).

¹⁸ *İkd-ül-cüman* (721 senesi vekayii) *Veliyüddin kütüphanesi numara 2394*, Makrizî *Kitab-üs-Sülûk*'te de bu olayı 721 senesi olayları arasında gösterir. Çoban'ın gönderdiği elçi Memlûk-üs-Silâki'dir.

¹⁹ İslâm Ansiklopedisi Soldoz maddesi.

mesini ve orada bir çiftlik tesis ederek Haremeyne vakfeyliyeceğini bildirmiş ve Memlûk Sultanı, normal dostluk durumunu bozmamak için bu isteğe zâhiren muvafakat ederek işi geçiştirmek istemiştir²⁰.

Emîr Çoban'ın ikinci defa Anadolu'ya hareketi :

Çoban'ın, Memalik-i Rum yani Anadolu valisi olan oğlu Demirtaş 1322 senesinde ısyan ile hükümdarlığa kalktığından dolayı Emîr Çoban'ın durumu güçleşmişti; Demirtaş, namına hutbe okutup sikke kestirdi; Memlûk sultanına ittifak teklif etti. Devlet merkezine davet edildiyse de özürler bahane ederek gelmedi.

Çoban oğlunun üzerine mühim kuvvetle bizzat gitmek isteyerek Ebu Said Han'dan müsaade talebinde bulunduysa da Ebu Said Bahadır Han, bu halin, saltanatı aleyhinde olmasından korktuğu için müsaade etmedi ise de Emîr Çoban pek ağır yeminlerle hükümdarı temin ettiğinden müsaade etti.

Emîr Çoban mühim bir kuvvetle *Anadolu'ya* hareket etti, Demirtaş, kat'î olarak harbe karar vermiş ve babasına karşı yürümüştü; Çoban'ın, Demirtaş'ın maiyyetindeki emîrleri gizlice elde etmesi ve iki ordu karşılaşınca Demirtaş tarafının muharebe etmek istememesi ve emîrlerinin durumun vahametini bildirmeleri üzerine Demirtaş harpten vazgeçerek babasını dostça karşıladı ve Çoban da oğlunu beraberine alarak devlet merkezine döndü. Demirtaş affolunarak tekrar Anadolu valiliğine tayin olundu²¹.

Vezir Alişah'ın vefatı :

1324 senesinde İlhan veziri *Tacüddin Ebu-l-Hasan Alişah bin Ebu Bekir Tebrizî* vefat ettiğinden²² Çoban bütün bütün Ebu Said'i eline aldı ve vezirliğe kendi adamı olan Say'ın getirildi; işte bu tarih-

²⁰ عقدا الجمان 1322 olayları arasında, aynı hâdiseyi Makrizî 1321 vekayii arasında gösteriyor ve şöyle diyor : "721 senesi içinde gelen Çoban'ın elçisi, kendisine Mısır'ın harap çiftliklerinden birinin Harem-i şerife vakfedilmek üzere verilmesini istedi, çiftliğin mektupları gönderilmek üzere elçi iade edildi".

²¹ Bu yazının ikinci bölümünde Demirtaş'tan ayrıca bahsedileceği için burada bu kadar işaret edildi.

²² Bu, Tacüddin Alişah bin Ebu Bekir, Tebrizli olup evvelce Tebriz sımarsı idi; sonra vezir Reşidüddin'e intisap ederek onun ve Emîr Çoban'ın teveccühünü kazanmış ve o sayede vezir olmuştu. Vefatı 724 senesi Cemaziyelâhırında olup (1321 Mayıs) Tebriz'de bir camii vardır (عقد الجمان) Veliyüddin Efendi kitapları numara 2394).

ten az sonra Emîr Çoban'ın kızı Bağdad Hatun münasebetiyle Ebu Said ile Emîr Çoban'ın arası açıldı, Vezir Alişah mütedil ve düşünceli bir zat olduğundan Çoban'ın bazı ifrat hareketlerini önliyor ve muvazeneyi temin ediyor, Çoban da, Alişah'ın kendisine karşı hasımlarının faaliyeti zamanında onu Ebu Said'e methederek teveccühünü kazanmağa sebep olduğundan dolayı Vezir Alişah'a hürmet göstererek ağır başlı oluyordu.

Çoban'ın Ebu Said'le aralarının açılması :

1325 senesinde Emîr Çoban'ın kızı Bağdad Hatun münasebetiyle Ebu Said'le arası açıldı ve bu husumet binnetice Çoban'ın katline ve hanedanının izmihlâline sebep oldu.

Çoban'ın kızı Bağdad Hatun pek güzeldi. Çoban bunu 1323 senesinde İlhânilerden Emîr Şeyh Hasan bin Emîr Hüseyin Akboğa'ya vermişti²³. Ebu Said 723 h 1325 senesinde²⁴ henüz yirmi yaşında bulunduğu sırada Bağdad Hatun'a âşık olmuştu. Cengiz töresi mücibince hükümdarın beğendiği bir kadını zevcinin boşaması lâzım geliyordu. Bunun üzerine Ebu Said bir mahremi vasıtasıyla Çoban'a haber göndererek Bağdad Hatun'a olan alâkasını bildirdi ise de Emîr Çoban bunu şiddetle reddetti; Ebu Said bundan fevkalâde müteessir oldu ve me hazlarımızdan Ravza't-üs-Safa'nın mütalâasına göre düşünceden zayıfladı. Pek ender olarak dışarı çıkıyordu. Kendisini tebdil-i hava maksadiyle Çoban Bağdad'a götürdü; onu av ve sair eğlenceler ile oyalamak istiyordu. Çoban hayatta buldukça Ebu Said arzusuna nâil olamadı.

Ebu Said bir de Çoban'ın oğullarından ahlâksız bir şahıs olan Dımışk Hoca'dan şikâyet ederek onun, yanından kaldırılmasını söylemişti. Bu hususta vezir Nâsırüddin Sayın da Ebu Said'i tahrik etmişti.

Vezir Sayın, Emîr Çoban'ın adamı olmakla beraber her fırsatta Çoban ve oğulları ve mensupları hakkında ve aleyhlerinde Ebu Said'e ilkaatta bulunuyordu. Hattâ memleketin ekser hasılatı Çoban'ların mesalihine sarfediliyor, mütebakisi de yine onların emîrleriyle gidiyor, ben ki Pâdişahın veziri hassıyım bir iki dinar ve bir bat-

²³ مطلع السعدين *Matla-us-sâdeyn* ve روضة الصفا *Ravzat-us-safa*.

²⁴ « پادشاه ابوسعید را در تاریخ سنه ۷۲۴ سنش به بیست رسیده بود الشباب شعبة من الجنون » مطلع السعدين *Matla-us-sadeyn*. (Esad Efendi kitapları 2098).

mandan başka bir şeye malik değilim diyerek Ebu Said'i Çoban aleyhine kışkırtıyordu.

Emir Çoban durumun aleyhine işlediğini anladı ve uzun bir sefere lüzum gösterdi ve ihtimal hareketinden şüphelendiği vezir Sayın'ı da beraberinde götürmeğe karar verdi. Ebu Said Han'a *Horasan* taraflarının ehemmiyetini anlatarak *Çağatay* şahzedeleri hücum etseler *Horasan*'ı kolayca ele geçirirler, orada muktedir bir emir ve aynı zamanda asker de yoktur diye hükümdarın muvafakatını aldı, aynı zamanda vezir Sayın ile beraber Emir İkrenc, Emir Mahmud Bey, Emir Mehmed Bey ve Ebu Said'in dayısı Emir Mehmed Ali'yi aldı. Çoban'ın maksadı fırsat zuhurunda vezir Sayın'ın hesabını görüp ve bir de kendi aleyhinde olabilecek emirleri eli altında bulundurmaktı. Kendisi *Horasan*'a giderken bütün işleri Ebu Said Han'ın şikâyet ettiği oğlu Dımışk Hoca'ya bıraktı.

Bu sırada yani 726 h 1326 m de *Çağatay* Hanlardan Duva Timuroğlu Termaşirin Han'ın *Gazne* ve *Kandehar*'da harbe hazırlandığını duyan Çoban, oğlu Emir Hasan kumandasiyle kuvvet gönderdi. İki kuvvet arasındaki kanlı muharebede Emir Hasan kuvvetleri galip gelerek askeriyle *Gazne*'ye girdi ve orada fevkalâde tahribat ve yağma ve katliâm yaptı²⁵.

Dımışk Hocanın katli vakası :

Dımışk Hoca, Çoban'ın üçüncü oğludur. Çoban, *Horasan*'a giderken vezir Sayın'ı beraberinde götürdüğünden devlet merkezindeki bütün işler Dımışk Hoca'nın elinde idi. Ebu Said'in hemen hiç nüfuz ve kudreti yoktu. Dımışk Hoca aynı zamanda on bin kişilik bir ordu kumandanı idi^{25a}. Mağrur ve dürüst bir adamdı; zaten evvelden beri Ebu Said Bahadır Han bundan memnun olmamış ve babasına da şikâyet etmiş ve Emir Çoban da oğlu Dımışk Hoca'ya uzun uzadıya nasihatte bulunmuştu^{25b}.

Bütün devlet işleri elinde olan Dımışk Hoca şımarıklığını arttırarak hükümdara karşı hürmetsiz hareketlere başlamıştı. Emirler,

²⁵ Emir Çoban'ın *Horasan*'a hareketini ve oradaki muharebeyi 727 h 1327 m de ve metinde gösterdiğimiz gibi *Ravza't-üs-safa* ile *Matla-us-sadeyn* 726'da gösteriyorlar. Çoban'ın *Horasan*'a hareketi 1326'da olup ihtimal ki *Çağatay* Han' kuvvetleriyle muharebesi 1327'dedir.

^{25a} Durer-i kâmine (Çoban Noyin maddesi).

^{25b} *Ravzat-us-safa* (Çoban'ın *Horasan*'a azimeti bahsi).

Dımışk Hoca'nın müsaadesi olmayınca hükümdarın yanına giremiyorlardı. Bu tahakküm ve istibdattan usanan Ebu Said, bir gün emirlerden bazılarını gizlice yanına çağırarak Dımışk Hoca'dan şikâyet etti. Emîrlerden biri; Dımışk Hoca'nın *Sultaniye* kalesi civarında evi bulunan Olcayto Han'ın Kumasiyle (cariye, odalık) gayr-ı meşrû münasebatta bulunduğunu Ebu Said'e söyledi^{25c} ve ara sıra o kadının çadırına gittiğini de ilâve etti. Ebu Said, bunu tahkik ettirerek hakikat olduğunu anladı ve Dımışk Hoca'nın katlini emretti.

Bu emrin yerine getirilmesi çok zordu; Pâdişahın bu emrini Dımışk Hoca'ya duyurdular. Dımışk Hoca, ümerayı davet ederek onları Ebu Said aleyhine haylı tahrik ile vaidlerde buldu. Emîrler Dımışk Hoca'nın hoşuna gidecek sözler söyliyerek yakalarını kurtarıp ertesi gün hiç bir kimse onun yanına gitmedi. Ebu Said kaleyi kuşattırdı.

Bu sırada tesadüfen bir takım eşkıyanın başları *Sultaniye* şehrine getirilmişti. Ebu Said bunlara haber gönderip bu başlar *Herat*'ta Çoban ve adamlarının başlarıdır diye bağırma emretti. Dımışk Hoca bunu duyunca şaşaladı, bunun hakikat olup olmadığını tâmik edemedi, maiyyetine mûtemed adamlarından on kişi alarak geceleyin kalenin güneyinden dışarı fırlayıp kaleyi kuşatan askeri yarararak kaçtı. Ebu Said Dımışk Hoca'nın takibine bir miktar kuvvetle (Aka Lûlü)'i gönderdi.

Bunlar Dımışk Hoca'ya yetiştiler. Mısır ismindeki emîr Dımışk Hoca'yı katletmek istediye de Dımışk Hoca yalvarıp beni Sultanın huzuruna götürün dedi; Aka Lûlü bu iş kolay değildir Hükümdarın muvafakatini almak lâzımdır dedi. Mısır Hoca'yı Ebu Said'in yanına gönderip katli hakkında muvafakatini aldı ve derhal öldürdü (727 Şevval 1327 Ağustos).

Dımışk Hoca'nın başı *Sultaniye* şehrine getirilip kale kapısına asıldı, hazineleri yağma edildi. Bunu müteakip Ebu Said Bahadır Han *Horasan* ümerasına emir göndererek, Dımışk Hoca'nın katledildiğini ve Çoban ile taraftarlarının derhal öldürülmelerini bildirdi ve ihtiyaten hudut ümerasını da yanına çağırıldı.

^{25c} Ebu Saide dediler ki (*Dımışk hoca seni öldürtecektir*) bu söz Ebu Said'in tahkikatıyla teyyüd etti. Olcayto Han'ın bazı kadınlarıyla Dımışk Hoca'nın münasebeti anlaşıldı (Nihayet-ül-ireb c. 4 No. 1188).

Ebu Said Han, Çoban'la harbetmek üzere *Sultaniye*'den çıktı, bir kaç gün *Kazvin*'de kalarak harp levazımâtını ikmal etti; vezirliği eski vezir Hoca Reşid'in oğlu Hoca Gıyasüddin Mehmed'e verdi.

Emir Çoban'ın durumu :

Çoban oğlunun katlinden haberdar olunca şaşaladı, Ebu Said'in, Çoban'ın katli için Horasan'a gönderdiği emirleri okuyan ümera, bu işin derhal kabil-i tatbik olmadığını anladılar. Çoban'ın yanında bulunan emirlerden Emir İkrenc, Emir Mahmud, Emir Nevruz, Emir Mehmed Bey ve Ebu Said'in dayısı Emir Çiçek (Mehmet Ali) Ebu Said'in mektuplarını aldıklarında keyfiyeti Çoban'a arz ile sadakatlerini teyid eylediler.

Emir Çoban'ın bu dehşetli durumdan mâneviyatı kırıldı; yanında bulunan oğlu Emir Hasan'la görüştü, oğlu, işin pek ciddi ve korkulu olduğunu ümeranın sözlerine aldanılmayarak onları derhal idam etmesini ve Ebu Said'e karşı isyan ederek Çağatay hükümdarından yardım istemesini ve *Horasan*'da kalmasınının muvafık olup bura halkının kendilerine muti bulunduğunu ve Mahmud'un *Gürcistan*'ı ve Demirtaş'ın da *Memalik-i Rumu* (Anadolu'yu) muhafaza edeceklerini söyledi.

Çoban, oğlu Emir Hasan'ın mütaleasını beğenmedi; bununla beraber oğlu Dımışk Hoca hakkında Ebu Said'e gammazlık yapan vezir Sayın'ı derhal katletti ve büyük bir ordu ile Ebu Said'ten intikam almak üzere *Irak*'a hareket eyledi, emri altında yetmiş bin kadar askeri vardı.

Çoban *Meşhed*'e gitti, maiyyetindeki ümeraya kendisine muhafet etmiyeceklerine dair orada yemin ettirdi. Ümeranın bir kısmı istemiyerek yemin etmişlerdi. Çoban *Meşhed*'den *Semnan*'a geldi ve orada Şeyh Rüküddin Alâüddevele Semnanî'nin hankahında emirlere tekrar yemin ettirdi ve Şeyh Alâüddin Semnanî'yi Ebu Said Han'a göndererek oğlunun katli için gammazlık edenlerin kendisine teslimi şartıyla hükümdara kılıç çekmek istemediğini bildirdi, Ebu Said, Şeyh Semnanî'ye çok hürmet etti, şeyh ona nasihatte bulundu; Çoban'ın sözlerini arz eyledi.

Buna karşı Ebu Said Bahadır Han, Çoban zadelerin memleketine tasallutlarını, sayıp döktü ve eğer Çoban kendisi her şeyden

elini çekerek bir köşeye çekilip ibadetle meşgul olursa ne âlâ, yoksa ikimizin arasında hâkim-i âdl kılıçtır dedi.

Şeyh Alâüddevle Semnanî keyfiyeti Çoban'a bildirdi ve ona da nasihat ile muhalefetten vazgeçirmek istediye de muvaffak olamadı.

Emîr Çoban'ın firarı :

Çoban kuvvetleriyle *Kohar* mevkiine geldi, iki ordu arasında bir günlük bir mesafe kalmıştı. Çoban'ın yanında bulunan ümeradan Emîr Mehmed Bey ve Sultanın dayısı Emîr Çiçek, Emîr Mahmud, Emîr Nevruz ve diğer bazı emîrlere otuz bin kadar adamla geceleyin Çoban'ın ordugâhından kaçıp ertesi gün sabah vakti Ebu Said'in yanına geldiler, Ebu Said bunlara iltifat etti ve bu durum üzerine Emîr Çoban diğer askerlerle muharebeye cesaret edemiyerek kaçmağa karar verdi.

Oğlu Emîr Hasan'ın sözünü dinlemediğine nâdim olan Emîr Çoban kendi adamları ve zevceleriyle Çöl yolundan *Horasan*'a yöneldi, üç gün gittikten sonra zevceleri Satıbeğ'i ve diğer zevcesi Gerdun Çin'i kendi akıbetine iştirak ettirmek istemiyerek on yedi kişi ile Ebu Said Han'ın yanına gönderdi ve onlara :

“— Sizin Pâdişaha karabetiniz vardır, benim günahımla muaheze olunmayınız” dedi.

Çoban'ın maiyyetindeki adamlardan her biri bir tarafa savuyordu.

Ebu Said, Çoban'ı takip için arkasından kuvvet gönderdiyse de Togay kumandasında olan bu kuvvet *Sâve*'ye kadar gitti, Çoban'ın çöl tarikiyle gittiğini ve yetişemeyeceğini düşünerek geri döndü.

Çoban'ın oğlu Hasan, babasından ayrılarak *Harezmi* taraflarına gitti. Çoban ise Kaan'a müracaat ve ondan kuvvet alarak İran'a yürümek üzere o tarafa gitmeğe karar vermişti. *Mürg-i âb* suyuna kadar bu kararlar yürüdü; fakat buraya gelince Kaan'ın yanına gitmekten vazgeçerek kendi yetiştirmiş olduğu Melik-i Kert denilen Herat meliki Gıyasüddin'in yanına gitmeğe karar verdi.

Maiyyeti kendisine Herat meliklerinin vefasızlığından bahis ile onu bu fikrinden döndürmek için çalıştırlarsa da muvaffak olamadılar.

Çoban *Herat*'a geldi ve Gıyasüddin onu hürmetle karşılayıp hüsn-ü kabul gösterdi²⁶.

Emir Çoban'ın katli :

Bundan bir az müddet sonra Ebu Said, Herat Melikine bir ferman göndererek Çoban'ın katlini istedi; Gıyasüddin epi müşkil dakikalar geçirdi. Öldürmese kendi hükümetinin perişan olup onun yerine kendisinin katledileceğini, halbuki Çoban kendisinin velinemeti olduğunu düşünerek tereddütlü saatler geçirdi ve nihayet kendini kurtarmak için Çoban'ı öldürmeğe karar verdi ve Ebu Said'in fermanını Emir Çoban'a gönderdi.

Çoban bunu anlayınca ağladı ve aradaki hukuka güvenerek geldiğini söylediye de bunlar faide vermedi. Bir defa Gıyasüddin'le görüşmek istedi fakat ona da muvaffak olamadı.

Emir Çoban hayatından ümidini kesince Gıyasüddin'e haber göndererek üç vasiyyette bulundu ve bunların ifasını rica etti.

Bunlardan biri başının bedeninden ayrılmaması idi, eğer öldüğüne dair nişan isterlerse iki tırnaklı olan baş parmağının nişan makamında gönderilmesi.

İkinci vasiyyeti, Ebu Said'in hemşiresinden olan Cilav Han ismindeki küçük oğlunun diri olarak Sultana gönderilmesi idi. Çoban bu küçük oğlunun çocukluğuna binaen öldürülmeyeceğini zannediyordu.

Üçüncü vasiyyeti cesedinin *Medine-i Münevvere*'ye gönderilerek oradaki imaret ve hayratının yanına defnedilmesi idi.

Çoban 727 Zilhicce ve 1327 Ekim'de yay kirişiyle boğuldu²⁷ ve iki tırnaklı baş parmağı nişan olarak Ebu Said'e gönderildi, adamları

²⁶ *Nihayet-ül-ireb*'de şöyledir : Horasan mülhakatından *Herat*'a vâsıl olunca karşısına oranın naibi (valisi) çıktı, bu adam cesur ve cüretkâr idi, bunun meşhur kanlı vekayii vardır. Bu adamı Çoban yetiştirmiş ve ilerletmişti. Bu zat Çoban'ı istikbal etti. Hürmette bulundu, *Herat*'a giderek kış geçinceye kadar orada ikametini ve sonra istediği gibi hareket etmesini teklif etti. Çoban bu sözlere îtimad ile kabul eyledi. Rivayet edildiğine göre oğlu Hasan bu fikri beğenmedi ve babasını bu fikrinden vazgeçirmek istedi ve *Herat* melikinin vefasızlığını söyledi.

Emir Çoban'ın ayaklarında hastalık (nikris) vardı. Bu kendisinin hareketine manidi. Onun için *Herat*'a girmeğe mecbur oldu, oğlu Hasan kendisinden ayrıldı ve *Saray* ve Şimal beldeleri hükümdarı Özbek Han'ın yanına gitti ve ikram gördü; Çoban *Herat*'a girdi ve katlolundu. Herat meliki keyfiyeti Ebu Said'e yazdı (*Nihayet-ül-ireb* c. 4 s. 446'dan sonra).

²⁷ *Zübde't-üt-tevarih* (Hafız Ebru) *Fatih kütüphanesi*.

da eziyetle ifna edildiler. Çoban'ın parmağı 1328 Muharrem ve 1327 Kasım'da Orduya gönderilip teşhir edildi. Cesedi bir tabuta konularak *Bağdad*'a gönderildi. 728 Şevval 1328 Ağustos'da Medrese-i Mustansırıyyede namazı kılındı ve oradan da *Irak* hüccac kafilesi ile *Mekke*'ye gönderildi ve naaşı Kâbe'de tavaf ettirildi, arafata ve Mina'ya çıkarıldı ve *Medine*'ye gönderildi ise de orada evvelden yaptırmış olduğu türbesine defnedilmedi; çünkü *Memlûk Sultanı* Melik Nâsır Mehmed, Çoban'ın *Medine*'deki türbesine değil *بقع* Bakî'de gömülmesini *Medine* emirine hecinle gönderdiği emirle tebliğ ettiğinden o suretle Çoban'ın cesedi Bakî'deki umumî kabristana defnolunmuştur. Kabri Bakî'de Hazreti İmam Hasan'ın kabri civarında imiş²⁸.

Çoban'ın menkûb olarak katli üzerine cenazesine bu kadar ehemmiyet verilmesi, Ebu Said'in maşukası olan *Bağdad Hatun*'a kavuşması ve onun hatırına hürmeten babasına yapılan son riayet idi; hattâ Ebu Said, naaşın *Medine*'ye gönderilmesi için bin altın bile vermişti. Çoban vefatında altmış yaşlarında kadardı²⁹.

* * *

Emîr Çoban, Noyin lâkabiyle maruftur³⁰, kendisi *Gazan Mahmud Han*'ın zamanından itibaren yükselmiş, *Olçayto Mehmed Hudabende Han*'ın itimadını kazanmış ve *İbn-i Haldun*'a göre³¹ hattâ nüfuzu ve vaziyeti tahakküm derecesine yakın bir hal almış ve Ebu Said Bahadır Han zamanında ise teferrüd ederek bütün devlet işlerinin mercii olup hükümdarı açıkta bırakmıştır.

Kendisi hakkında görülen kaynaklar gözden geçirilince hüsn-i idare ve kiyaset ve tedbirli bir hükümet reisi olmakla beraber tagallüp, tahakküm ve hunharlığı göze çarpar. Cesur, şedid, şeci ve azim sahibi olduğunu tarihler yazarlar. Bazı Arap müverrihleri *İlhan Mehmed Hudabende* ile *Mısır Sultanı Melik Nâsır Mehmed* arasındaki münâfereti ortadan kaldırıp dostluğu takarrür ettiren şahsın Emîr

²⁸ *Nihayet-ül-ireb* (Nüveyri) المتحجب في تكملة تاريخ حلب (*Elmüntehab fi tekmiilet-i tarih-i Haleb*, اعيان العصر *Ayan-ül-asr*, درر كامة *Dürer-i kâmine*, *Essülûk* السلوك (Makrizi) ve diğer bazı kaynaklar.

²⁹ اعيان العصر *Ayan-ül-asr*, Çoban'ın vefatında altmış yaşlarında olduğunu, *Gazan* zamanında *Dimışk*'a geldiği vakit büyük kumandanlardan bulunduğunu yazar.

³⁰ Noyin, Noyan, Nüveyn, Nunin gibi muhtelif imlâlarda yazılan *Noyin*, *Noyan* unvanı, şehzade, serdar, serasker, binikişi kumandanı demektir.

³¹ *İbn-i Haldun* c. 5 s 435.

Çoban olduğunu yazarlar³². Mısır müverrihleri samimî ve hakikî müslüman olduğunu da yazmaktadırlar. Hayatı müddetince Sünnî müslümanlığa sadık kalmış, hattâ Olcayto Mehmed Huda-bende Şiîliğe temayül ettiği halde Çoban kanaat ve akidesini değiş-tirmemişti.

Emîr Çoban 726 Cemaziyelevvel 1326 Nisanda Mekke-i Mükkerreme'ye su getirtti. Bu suyun ismi (Ayn-ı bazan) dır³³. Bu su yalnız *Mekke* haricinde kalmayıp *Safa*, *Bab-ı İbrahim* ve *Medine* vadilerinde de çeşmelerle akıtıldı; o zamana kadar Mekke'de su para ile satılırken sırf bu mühim hayır sayesinde en müdhîş ihtiyaç bertaraf edildi³⁴.

Mekke'deki su işinin hallini müteakip *Mısır*'a Çoban'ın elçisi gelerek bunu Memlûk Sultanına anlattı. Çoban'ın bu hayırlı işini Memlûk Sultanı Melik Nâsır Mehmed kıskandı ve ağrına gitti ve tercüman vasıtasıyla Çoban'ın elçisine sana bu hususta kim izin verdi, niçin benimle müşavere etmedin deyince elçi cevaben tercümanlık eden emîre dedi ki :

“— Sultana anlat, Çoban yaptığı hayratı yaptı, şimdi Sultana o hayratı ya harap etmek ve yahut icap ettikçe tamir etmek kalır; bu bir iştir ki bunu yapan yaptı, şimdi onun elinden çıktı, artık ferman sizindir³⁵”. Bittabi Melik Nâsır muvafakatten başka bir şey yapamadı.

Emîr Çoban'ın Gürcü kırıllariyle çok dost olup emanetlerinin kiralın yanında hıfzedilmekte olduğunu *Subh'ül-Âşâ* isimli meha-zımız kaydeder³⁶.

³² *Âyan-ül-asr*, ve *Dürer-i kâmine*.

³³ *Siyer-ün-nübela*, *Zehebi*.

³⁴ *Kıtab-üs-Sülûk* ve *Dürer-i kâmine* de bu işi şöyle yazmıştır :

Her sene *Irak*'tan *Mekke*'ye kabile ile hac etmek için pek çok insan geliyordu; *Mekke*'de suyun azlığından pek ziyade sıkıntı çekiliyordu. Hac mevsiminde bir kırba su on mes'udî dirhem idi, hac mevsiminden gayrısında da altı, ilâ yedi dirhem idi. Ebu Said'in nâibi Çoban *Mekke*'de bir hayrat yapmak istedi bazıları bu su işini ileri sürdüler. Çoban 725 senesi hac mevsiminde emniyet ettiği bir adamına elli bin altın vererek gönderdi. Hacdan sonra Çoban'ın adamı orada kaldı ve dellâl çağırarak amele davet etti ve amele arzu ile çalıştılar. Yevmiye üç dirhem verilirdi, hattâ Arap kadınları bile çalıştılar. Nihayet 726 senesi Cemaziyelevvelinin yirmi sekizinde yani 2 Mayıs 1326'da *Safa* ile *Merve* arasında akıttı, bu iş dört ay sürdü.

³⁵ *Makrizi Kıtab-üs-Sülûk*.

³⁶ *Subh-ül-Âşâ* c. 9 *Gürcü memleketi bahsi*.

Çoban bu su işinden başka Medine-i Münevvere'de Harem-i Şerif civarında bir medrese inşa ve kendisinin defnolunması için yine orada güzel bir türbe de yaptırmıştı³⁷.

*Emîr Çoban'ın evlâdı*³⁸ :

Çoban Noyin'in dokuz oğlu vardı³⁹, bunların en büyükleri Hasan idi. Emîr Hasan, *Horasan* taraflarının emîri idi. Hasan'ın üç oğlu olup en büyüğü Talış adındaki oğludur⁴⁰. Bu çocuk Çoban'dan ayrılan babasıyla beraber evvelâ *Mazenderan*'a ve oradan dostları vasıtasıyla *Harezmi*'e gitmişlerdi.

Harezmi'de Kutluk Han adında bir emîr, *Altınordu* hanlarından Özbek Han namına hükümet ediyordu. Kutluk Han Emîr Hasan ve oğluna hüsn-i muamele ederek onları Özbek Han'ının yanına gönderdi; Özbek Han, baba ile oğula iltifat etti ve onlara sancak verip Çerkeslerle harbe gönderdi, Emîr Hasan ve oğlu Talış bu harpte fevkalâde yararlık gösterdiler, Emîr Hasan yaralandı ve bundan müteessiren vefat etti, oğlu Talış bir müddet sonra eceliyle öldü^{40a}.

Emîr Hasan'ın diğer iki oğlundan biri Hacı Bey diğeri Koç Hüseyin'dir. Bunlardan Hacı Bey'i amcası Demirtaş'ın oğlu Küçük Şeyh Hasan zehirletti. Koç Hüseyin'i ise Ebu Said'in vefatından sonra meydana çıkan rakip hanlardan Süleyman Han öldürdü.

Emîr Çoban'ın ikinci oğlu *Memalik-i Rum valisi* Demirtaş'tı. Bu ve evlâdı hakkında aşağıda tafsilât vereceğiz. Yalnız burada Demirtaş'ın tarihçe maruf ve yaşı itibariyle Küçük Şeyh Hasan'dan

³⁷ *Âyan-ül-asr* (Safedi) ve *Dürer-i kâmine* (İbn Hacer).

³⁸ *Âyan-ül-asr*'da Çoban'ın Demirtaş, Dımışk Hoca, Sargan, Şebber Yağbastı, Selçukşah, Bağdad isimlerindeki oğul ve kızları olduğu muharrerdir. (Çoban'ın tercümei hali kısmı, bunlardan Şebber Hasan adındaki oğlunun mahlasıdır. Malûm olduğu üzere Hazreti İmam-ı Ali'nin büyük oğlu Hasan'ın şöhreti Şebber olup İmam Hüseyin'in ise Şübbeyr'dir. *İkd-el-Cüman*'da Çoban'ın binicilikte mâhir, Bayram Hoca isminde bir oğlu görülüyor.)

³⁹ İslâm Ansiklopedisinde onsekiz evlâdı olduğu muharrer olup bunda tabii kızları da dahildir.

⁴⁰ Bu isim *Tarih-i Güzide*'nin Avrupa basmasında bir yerde Malış ve aynı sahifede bir satır sonra Baliş diye yazılıdır (sahife 10).

^{40a} İbn Batuta, Baba oğuldan, katli mücib hal zuhuriyle Özbek han tarafından öldürüldüklerini yazar (Şerif Paşa tercümesi c 1. sahife 249, 250).

başlayarak sırasıyla Melik Eşref, Melik Eşter, Melik Mısır isimlerinde dört oğlu olduğunu yazmakla iktifa edeceğiz⁴¹.

Emir Çoban'ın üçüncü oğlu Dımışk Hoca'dır. Emir Çoban'ın Gazan Mahmud Han'la birlikte *Dımışk* (Şam) seferinde bulunduğu sırada doğan oğluna o sefer hâtırası olarak *Dımışk Hoca* adını koymuştu. Bu, babasının zamanında devlet merkezinde bulunup bütün ordu kuvveti elinde idi. Onbinler kumandanı bulunmuştu⁴².

Dımışk Hoca'nın dört kızı olup en büyüğünün adı Dilşad Akad idi. Pek vakur ve fâzıl olan bu hanımı evvelâ Ebu Said Han almıştı, Ebu Said'ten sonra Dilşad Hatunu, Büyük Şeyh Hasan aldı ve ondan Irak hükümdarı Sultan Üveys doğdu. Meşhur şair Süleyman Savacı'nın bu hanım hakkında kasidesi vardır.

Emir Çoban'ın dördüncü oğlu İlhanîlerin nüfuzu altında bulunan Gürcistan hâkimi Mahmud idi⁴³. Dımışk Hoca'nın katlinde sonra Ebu Said'in askeri kendisini tutup *Tebriş*'de öldürdüler⁴⁴. Bu Emir Mahmud'un da dört oğlu vardı. İki oğlunu amcazadeleri Küçük Şeyh Hasan zehirlettirdi; diğer oğulları da Emir İlkâ ve Emir Şeyh Hasan oğlu'nun gazezkârlıklarıyla katlolundular.

Emir Çoban'ın evlâdlarından Emir Hasan (Şebber) Demirtaş, Dımışk Hoca, Emir Mahmud ile Bağdad Hatun'un valideleri birdi.

Emir Çoban'ın beşinci oğlu Cilav Han'dır; Çoban bunun Ebu Said'e gönderilmesini vasiyyet etmişti; fakat Herat Meliki Gıyasüddin bu vasiyyeti yerine getirmiyerek Cilav Han'ı öldürmüştür. Cilav Han'ın validesi Olcayto Mehmed Hudabende'nin kızı Dolandı Hatun'dur⁴⁵.

⁴¹ Âyan-ül-asır'da (Ayasofya kitapları 2870) Demirtaş'ın, *Şeyh Hasan, Melik Mısır, Cemdoğan, Pir Hasan, Tudan, Şebdan, Melik Eşref, Eşter* isimlerindeki oğulları zikrediliyor.

⁴² *Dürer-i kâmine, Zehbeî, Âyan-ül-asr.*

⁴³ *Gürcistan*, İlhanîler zamanında kendi kırılları elinde olup yalnız İlhanîlerin nüfuzu cari idi, Tatarların orada bir memur-ı mahsusu bulunurdu ve Çoban'ın oğlu Emir Mahmud onlardan biridir.

⁴⁴ *Subh-ül-âşa* Sekizinci cildde Gürci bilâdını zikrederken orada *Hülâgü* Hane-danının memuru olan Şeyh Mahmud bin Çoban'ı zikr ile bunun babasının felâketinden sonra Özbek Han'a iltica eylediğini ve fakat çok yaşamadığını beyan eyler.

⁴⁵ Bu isim *Tarih-i Güzide* Avrupa tab'ı s 609 Dolavendi diye yazıp Ravza't-üs Safa da *Devletmendi* diye kaydeder.

Çoban'ın altıncı oğlu Emîr Siyürgan olup, validesi Olcayto'nun kızı Satıbey'dir. Emîr Çoban'ın yedinci oğlu Siyük Han, Sekizinci oğlu Yağıbastı ve dokuzuncu ise Nevruz olup bu üçünün anası birdir.

* * *

Ebu Said Bahadır Han, Çobanlar işini bitirdikten sonra Togay'ı Horasan emîri yaptı ve dildadesi olduğu Bağdad Hatun'u almak istedi ve Kadı Mübarekşah'ı çağırdı ve ona :

“Emîr Şeyh Hasan'ın yanına git ve her ne yaparsan yap onu bu kadından ayır” dedi.

Mübarekşah, Şeyh Hasan'ın yanına gitti ve onunla mahrem görüştü ve gerek kendi durumunu ve gerek işin akıbetini ona anlattı. Şeyh Hasan vaziyetin ciddiyetini idrak ederek Sultanın emri baş ve can üstüne diyerek *Bağdad Hatun*'u terketti ve bu suretle Ebu Said de mâşukasına kavuştu.

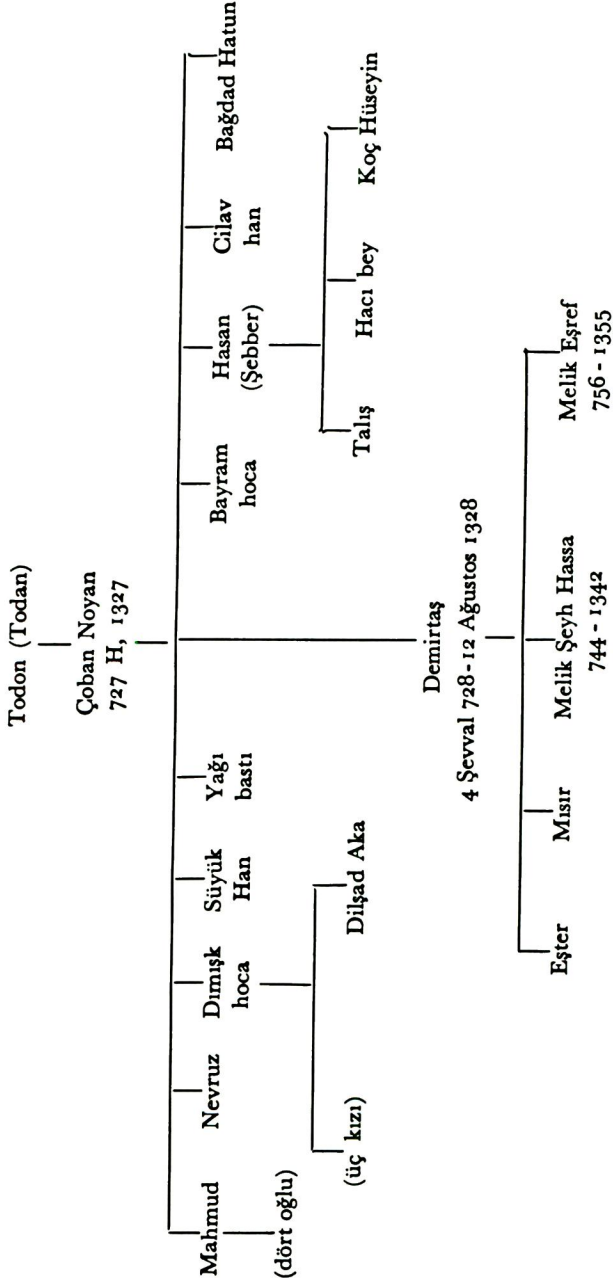
Bağdad Hatun'un, Ebu Said'in vefatından sonra ona halef olan Arık Boğa neslinden Muizzüddin Arpa Han tarafından 736 h 1335 m de Ebu Said'i zehirlemek suretiyle ölümüne sebep olduğu bahanesiyle öldürülmüştür.

Fevkalâde güzel olan Bağdat Hatun, Ebu Sait zamanında babasından ziyade hükümet işlerinde müessir olmuş ve bir aralık hünkâr lâkabı verilmişti.

Emîr Çoban evlâdlarını çok severmiş; bilhassa Bayram Hoca, Demirtaş ve Dımışk Hoca'ya muhabbeti fazla imiş⁴⁶.

« وكان چوبان يفرح باولاده هؤلاء وكانوا فراسان الخيل وكان يحبهم محبة عظيمة »⁴⁶
 « وکان چوبان یفرح باولاده هؤلاء وکانوا فراسان الخیل وکان یحبهم محبة عظيمة »
 İkd-ül-cüman c. 22 s. 10 *Veliyyüddin Efendi kitapları*
 Umumi kütüphane numara 2394.

Çobaniler

II.

İLHANİLERİN ANADOLU UMUMÎ VALİSİ DEMİRTAŞ

Şecaat ve cesaretiyle meşhur olan Demirtaş Emîr Çoban'ın oğullarının yaşça ikincisi idi. Doğum tarihi belli değildir, yalnız kendisinden bir göbek küçük ve Çoban'ın üçüncü oğlu Dımışk Hoca'nın Gazan Mahmud Han'ın Şam seferinde doğduğuna ve bu seferin de 699 h 1300 m de vuku bulduğuna nazaran Demirtaş'ın tevelüdünün takriben 697 veya 698 (1298-1299) senelerinin birinde olduğu tahmin edilebilir.

Demirtaş 714 h 1314 m tarihine kadar *Sultaniye*'de babasının yanında bulunmuştu, onu 1313 tarihinde Sultan Mehmed Huda-bende'nin tertip ettiği büyük avda babası ve kardeşleri Bayram Hoca ve Dımışk Hoca ile beraber hükümdar maiyyetinde görüyoruz¹.

Bundan evvelki Emîr Çoban Soldoz yazımızda görüldüğü üzere Çoban Anadolu beylerinin İlhanîlere karşı rabitalarını takviye, itaatlerini temin için 1314'de kuvvetli bir ordu ile *Anadolu*'ya geçtiği sırada Demirtaş'ı da beraberinde götürmüştü. Çoban Anadolu'da bir seneye yakın bir müddet kalıp durumu sağladıktan sonra takriben 1315 temmuzunda Sultaniye'ye dönerken oğlu Demirtaş'ı Memâlik-i Rum kaymakamı (umumî vali) olarak Anadolu'da bırakmış ve onun müşavirliğine eski ve tecrübeli emîrlerden olan (*Seyfeddin Ârız*)¹ tayin eylemişti.

Demirtaş'ın Anadolu umumî valiliği :

Demirtaş 1315'den 1327 senesi Eylül ortalarına kadar -ısyan hareketi dahil- on iki sene Anadolu umumî valiliği yapmış kendisinden evvel Anadolu valisi bulunan Emîr İrençin'in yaptığı mezalim dolayısıyla vâki olan umumî heyecanı yatıştırmış ve *Anadolu*'da asayiş temin ile İlhanîleri tanımayan bazı Anadolu beylerini tedib etmiş ve bilhassa itaat etmemekte ısrar eden Karaman oğullarını da kahren itaate mecbur eylemişti².

Mesalik-i-ül-ebzar Demirtaş hakkında şöyle diyor :

¹ *İkd-ül-cüman (Aynı) c. 22; s. 10* Veliyyüddin Efendi kitapları numara 2994.

² *İkd-ül-cüman (Aynı) 724* hicret senesi vekayii Veliyyüddin kitapları numara

“Demirtaş hemcivarı olan beylerin (Anadolu beylerinin) hepsine musallat oldu. Bazılarını kılıçla ve bazılarını desise ile haklarından geldi ve bu suretle bir hayli memleket istilâ eyledi ve kaleler aldı, kendisine tâbi arazi genişledi. Varidatı arttı, fevkalâde kuvvet ve satvet sahibi oldu”.

719 h 1319'da bir tehlike geçirdi. Bu sene içinde Çoban'dan bahsederken zikrettiğimiz gibi Sultan Ebu Said Bahadır Han'ın muvafakatiyle bir kısım emîrlere, Çoban'ı katlederek onun tahakkümüne son vermek istemişlerdi. Emîr Çoban'a bu suikasd yapılırken merkezden verilen emir üzerine Timurtaş da suikasd maruz kaldı. Maiyyetindeki bazı emîrlere kendisine hücum ederek öldürmek istediler, Timurtaş Anadolu'da'nun müstahkem yerlerine kaçarak kurtulmağa muvaffak oldu³.

Bir müddet sonra babasının tehlikeden kurtulduğunu haber alan Timurtaş kendisine kasetmiş olanların hepsini öldürdü ve hasımlarına galebe çalacak olan babasına yardım etmek üzere mühim bir kuvvetle *Tebriz* taraflarına geldi ve babasının tekrar idareyi ele alıp hasımlarını cezalandırması üzerine Anadolu'ya döndü⁴.

Ayas'ın zabtı :

Demirtaş 721 h 1321 m de *Kilikya* ermenileriyle muharebe ediyordu ve bunlara galebe için 721'de Memlûk Sultanı Melik Nâsır bin Klavun'dan yardım isteyerek onu *Ayas*'ın zabtına teşvik ediyordu. Sultana elçi ve hediyeler göndererek bu hususta yardımını rica etmekte idi⁵. Kendisi aynı senede *Sis* taraflarına akın yaparak Ermeni beyini kaçırmış bir ay kadar yağmadan sonra dönmüştü⁶.

Demir'in sultana gönderdiği mektupta :

“Hepimiz müslümanız, bize lâyük olan nusret-i din üzere müttefik olmaktadır. Bu hususta düşmana karşı müttefik olmamız ve ermenileri tedip eylemekliğimiz lâzım gelir. Onları bize sadık bırakmağa muvaf-

³ Çoban'a yapılan suikasd hareketi esnasında Anadolu'da durumu nazikleşen Demirtaş Mısır Sultanı Melik Nâsır Mehmed'e bir elçi gönderip babasının durumunu bildirmiş ve kendisinin Anadolu'da Memlûk Sultanının valisi olarak kabulünü rica ile herhangi bir düşmana karşı yardım istemiş ve Sultan tarafından ricası kabul olunarak elçisi iade edilmiştir.

⁴ *İkd-ül-cüman* c. 22 (719 senesi vekayii arasında).

⁵ *İkd-ül-cüman* c. 22 s. 324 (Veliyyüddin Efendi kitapları).

⁶ *Ebi el Fida* c. 4 s. İstanbul tab'ı.

fak olursak bu geçitlerden gidip gelecek halk ve tüccar ve hacılar, ferah ve serbest gelip giderler, aramızdaki dostluk devam ederse düşmanlık bertaraf olur” demişti.

Memlûk Sultanı bu müracaatı kabul edip asker sevketti. Mısır askeri ve gönüllü efradı *Sis*'e yürüdüler ve orayı yağmaladıktan sonra *Ayas* kasabasını elde ettiler⁷.

Demirtaş'ın Konya'yı zabtı :

Emîr Çoban 1314'da Anadolu'ya geldiği zaman *Konya*'yı Karaman oğullarının elinden almıştı. Bir müddet sonra Çoban aleyhine tertip edilen 1319 suikastı ve Demirtaş'ın da bu müstahkem mevkie kaçması üzerine Karaman oğlu *Konya*'yı ele geçirmişti. Tehlikenin geçmesi üzerine Demirtaş tekrar idareyi ele almış ve *Konya* üzerine yürüyerek orasını tekrar elde etmiştir (723 h 1323 m)⁸.

Demirtaş'ın ısyanı :

Anadolu'yu istediği gibi idare etmekte olan Demirtaş, Memlûk Sultanıyla samimî münasebet temin ettikten sonra Ebu Said'in muvafakatiyle babasına yapılmış olan tertibattan müteessir olarak munasip bir fırsat arıyordu. Müstakil gibi yaşıyordu; maiyyeti emîrleri kendisini muhalefete teşvik ediyorlardı. Elinde Türk ve Moğollardan mükemmel bir ordusu vardı. Kendisinin karşısında hiç bir rakip yoktu⁹.

Demirtaş'ın istiklâlini îlânı mühim bir mesele idi. *Menakib-ül-Ârifîn*'e göre Anadolu'da nüfuzlu ümera ve kumandanlarla ulema, meşayih kendisine itaat ve bi'at eylemişlerdi. Bunlar arasında maruf ulemadan Necmeddin Tabesî¹⁰ Şeyh zade-i Tokadî, Kayseri Hatibi Zahirüddin, Şeyh Nasır Sofu, Mevlâna Emîr Hasan Tayyib, Niğdeli Kadı Şahab, Vâız Hüsameddin Yarcan ve

⁷ *Ayas*'ın zabtını *İbn-i Haldun* (c. 5 s. 560) da 723 senesi göstermekte ise de daha mevsuk olarak *Ebi el-Fida* 721 senesi Rebiulâhırının on birinci pazar günü olarak ay ve günüyle tespit etmiştir (*Ebi El Fida 722 senesi vekayii arasında c. 4 s. 94*).

⁸ Paris nüshası Selçukname'de şöyledir *ستدن تمورتاش بك قونيه را وكرفتن موسى* Aynî tarihinde *Konya*'nın zabtı 724 vekayii arasında gösterilmiştir.

⁹ وهو نائب الملك ابن سعيد بالمملكة الرومية وكان قد استقل بامرها واستولى على اموالها وعسكرها من غير منازع له فيها ولا معارض.

¹⁰ *Tabes - Isfahan, Kirman ve Nişapur* arasında bir şehir.

saire gibi büyük şehirlerin beyleri, kadı ve âlimleri vardı. Demirtaş'ın bu durumuna karşı Konya Mevlevî âsitanesi şeyhi Âbid Çelebi Timurtaş'a mutabaat etmeyip işi geçiştirmek istediğinden Konya'dan çıkarılarak uç beyleri nezdine Demirtaş'a bi'at için propaganda yapmağa memur eylemişti. Âbid Çelebi gitmek istemedi. Demirtaş, onu sevk için Emîr Eredna'yı memur etti, Demirtaş, Âbid Çelebi'nin kat'î surette Konya'dan uzaklaşmasında musır olduğundan Eredna, Çelebi'nin bir müddet gözden uzak bulunmasını tavsiye ettiğinden Âbid Çelebi mecburen Konya'dan ayrıldı¹¹.

Demirtaş devlet merkezinin emîrlere karşı ihmalkâr bir tavır aldı. Anadolu eyaletinden Ebu Said Bahadır Han'la haremlerine ait olup ahaliye tarhedilmiş olan haraç ve mürettebatı merkeze göndermemeğe başladı, kendisinden bu vergiyi istemeğe gelenleri geri çevirdi¹². Kendisini bir kaç defa devlet merkezine davet ettilerse de gitmedi. Hükümdar Ebu Said durumdan endişe etmeğe başladı.

Emîr Çoban bir kaç defa oğlunun tedibine kendisinin memur edilmesini arzetti ise de Ebu Said korkusundan izin vermedi. Bundan başka Demirtaş'ın merkeze gelerek babasını hükümdar yapmak isteyeceğinden endişe ediyordu¹³.

Bu hâdise devlet merkezi olan *Sultaniye*'de telâş ve kargaşalığı mücip oldu. Ebu Said, Çoban'a oğlunun devlet merkezine getirilmesini emrelediğinden Çoban oğluna mektup ve bir memur göndererek (Ebu Said seni mutlaka istiyor heman huzuruna gel) diye yazdı.

Demirtaş 722 h 1322 m de istiklâlini ilân eyleyerek namına hutbe okuttu ve para kestirdi¹⁴. *Memalik-i Rumu* yani Anadolu'yu kendi kılıcı kuvvetiyle islâh ederek orada esaslı surette yerleşmiş olan Demirtaş'ın kendisine ve maiyyetine îtimadı vardı. Her tarafı titretmişti. Anadolu beyleri bunun şiddetinden korkuyor ve onu babası Çoban'a şikâyet ediyorlardı. Demirtaş fırsat buldukça bunları eziyordu. Çoban ile

¹¹ *Menakib-ül-Ârifin (Eflâkt)*.

¹² *Ebil-El Fida İstanbul zabtı c 4 s 95* (724 senesi vekayii arasında).

¹³ ھ ج نüzhe'den naklen İkd-ül-cüman.

¹⁴ Bu istikbâl hâdisesini *Amasya tarihi* 721 zilhiccesinde (1321 Aralık) *Cami-üd-Düvel* 1319, *Ravza't-üs-Safa* 721 h 1321 m de *Tarih-i Güzide*, *Hafız Ebru*, *Matla-us-Sa'deyn* 722 h 1322 m de *İkd-ül-cüman* ile *Ebi El-Fida* 724 h 1324 vekayii arasında gösterirler ise de en isabetlisi 721 sonuyla 722 ilk ayları arasında olmalıdır.

oğlunun katillerine kadar Anadolu beyleri huzur içinde yaşayamadılar¹⁵.

Demirtaş, Memlûk sultanına ve Şam naibüssaltanasına elçiler göndererek *Irak-ı Arap* ve *Irak-ı Acem* ve *Horasan*'ı zabtetmek için onlardan yardım istemişti¹⁶.

Demirtaş Ebu Said Han'ın ve babasının davetini havi emir ve mektuplara bir takım özürler ileri sürerek gitmedi ve ehemmiyet vermedi. Çoban'a aleyhdar olanlar Demirtaş hakkında Ebu Said Han'ı doldurmuşlardı. Son davete de Demirtaş'ın aldırış etmediğini. gören Ebu Said onun hakkında söylenenlerin doğru olduğuna inandı.

Çoban Noyin oğlunun bu halinden çok sıkıldı; diğer oğullarını yanına çağırarak onlara sövdü, saydı ve Ebu Said'in huzuruna giderek :

Kendisinin bizzat gidip Demirtaş'ı cebren huzuruna getireceğini ve kendisine müsaade edilmesini istirham ettiyse de Ebu Said bundan korkarak müsaade etmedi¹⁷. Hükümdarın korkusunun sebebi anlamayan veya anlamamazlıktan gelen Emîr Çoban oğlunu huzura getireceğine dair ağır yeminler etti ve bu suretle Ebu Said'in muvafakatini aldı; kışın en şiddetli gününde giriftar olduğu nikris illetine rağmen katiyyen harekete karar verdi.

Emîr Çoban mühim seferlere giderken beraberine alması mü-tad olan yüksek rütbeli emîrleri de birlikte götürdü ve mühim miktarda kuvveti de vardı (724 h 1324 m).

Demirtaş babasının Memalik-i Rum hududuna yaklaştığını haber alınca fevkalâde hiddetlendi ve nefsine îtimad edip Ebu Said'in hizmetine girmek için babasıyla harbetmeğe karar verdi. Askerinin ileri gelenlerini toplayarak onların da muvafakatini aldı ve askerine bol bol para dağıttı.

Emîr Çoban oğlunun karargâha yaklaştığı halde kendisini istikbal için ne oğlunun ve ne de diğer birinin gelmediğini görünce Demirtaş'ın ıspanının bir hakikat olduğunu anladı.

¹⁵ *Mesalik-ül-Ebsar* (Teşner tab'ı s. 51).

¹⁶ *Ravza't-üs-Safa, Habib-üs Siyer*, مطع السعدین *Matla-us-Sa'deyn*.

¹⁷ Emîr Çoban son hâdiseyi Sultan Ebu Said'e arz ile dedi ki Demirtaş âsi oldu, muhalefet ediyor bana müsaade ediniz asker çekip üzerine gideyim; eğer teslim olursa ellerini bağlayarak huzur-ı Sultanîye getireyim ve eğer inad ve temerrüd ederse başını kesip getireyim" *Ravza't-üs-Safa*'dan.

Gece olunca, Demirtaş ordusundan birisi gizlice kendisine gelip oğlunun harbe karar verdiğini bildirdi. Çoban durumdan endişe etti. Demirtaş'ın maiyyetindeki emirlere ve reislere mektuplar gönderip ısyanda inad etmekten sarfinazar eylemelerini ve akıbetin vahim olacağını delillerle izah etti.

Bu mektupları alan emîrler neticeyi düşünmeğe başladılar ve harbetmek fikrinden sarfinazar etmeğe karar verdiler.

İki ordu birbirine yaklaşınca Demirtaş, babasının kuvvetlerine karşı yürüdü; fakat askeri ileri gitmek istemiyor ve ağır hareket ediyordu. Bu halden canı sıkılan Demirtaş ağır gitmelerinin ve geri kalmalarının sebebini sordu. Askerî kumandanlar :

“Bu işte bize ve sana zarar vardır ve bir emîrin oğlu pederi üzerine asker çekip muharebe etmek Moğol memleketinde fena bir âdet ihdas etmek demektir; bunun sonu sana ve bize vahimdir. Şimdilik icâb-ı maslahat pederini îzaz ve ikramla karşılamaktır. Eğer üzerimize gelen pederinden başka birisi olsa idi senin uğrunda hepimiz canımızı feda ederdik,, dediler¹⁸.

Emîrlerin ve askerlerin kendisine karşı muhalefetini gören Demirtaş tasavvurundan vazgeçerek yaya olarak babasını karşıladı ve hoş geldiniz dedi¹⁹. Çoban bir kaç gün oğlunun yanında kaldıktan sonra Demirtaş'ı da beraberine alarak orduya yani merkeze döndüler.

Emîr Çoban Anadolu'ya gelişinin sebebini ve oğlu Demirtaş için geldiğini Memlûk Sultanı Melik Nâsır'a bir mektupla arzey-le mişti²⁰. Bazı tarihler Demirtaş'ın kolları bağlı olarak götürüldüğünü yazarlar²¹. Bunun belki Ebu Said'in huzuruna girdiği sırada yapılmış olması muhtemeldir. Demirtaş'ı ısyana teşvik eden emirler-

¹⁸ *Ravza't-üs-Safa*'dan.

¹⁹ *İkd-ül-cüman* (Aynî) 724 senesi vekayii.

²⁰ Bu senede (724 senesi) Çoban tarafından bir elçi ve bir mektup geldi ve bunda Çoban'ın, oğlu Demirtaş için *Memalik-i Rum*'a geldiği bildiriliyordu. Zira *Memalik-i Rum* hâkimi olan Demirtaş Melik Ebu Said ve kadınlarına ait olup bilâd-ı Rum'daki iktaat vergisini göndermemişi (*İkd-ül-cüman*).

²¹ *Ravza't-üs-Safa* ve *Habib-üs-Siyer* ve *Zübde't-üt-tevarih* (Hafız Ebru) *Mesalik-ül ebsar*.

den Emîr Sürkâci²² ile Kadı Necmeddin Tabesi'yi Çoban derhal îdam ettirdi²³.

Demirtaş'ın ikinci defa Memalik-i Rum yani Anadolu Valiliği:

Demirtaş ikinci defa Anadolu umumî valisi olunca kendisinin orduya yani devlet karargâhına hareketinden sonra muhalif tavur takınan Anadolu beyleri üzerine musallat oldu ve ibtida Eşref oğlu beyliğine tecavüz etti ve onların hükümet merkezi olan (*Süleyman şehir = Beyşehir*) i zabtedip buranın hükümdarı bulunan İkinci Süleyman Bey'i vahşiyane bir şekilde öldürdü²⁴. Mesalik-ül-Ebsar'a göre onun burun ve kulaklarını kestirdi, hayalarını keserek altına astırdı, gözünü oydurup²⁵ daha sonra Beyşehir gölüne atarak boğdurdu²⁶. Bu facia 726 senesi Zilkade ayının onbirinci perşembe günü (9 Ekim 1326) vuku bulmuştu.

Demirtaş bundan sonra Hamidoğlu Dünder Bey üzerine yürüdü. Hamidoğlu mukavemet edemeyeceğini anlayarak hükümet merkezi olan *Eğridir*'i terkederek yine kendilerine yani Hamidoğullarına ait olan Antalya'ya kaçtı. Demirtaş Hamidoğlunu takip ederek *Antalya*'yı ele geçirerek Dünder Bey'i yakalayıp öldürttü. Bu vaka bazı tarihlere göre 723 ve 724 Hicrî tarihine tesadüf etmiştir. Halbuki bu tarihte Demirtaş'ın ısyanı ve babası Çoban'ın *Anadolu*'ya gelmesi 724 h 1324 senesinde olduğundan her halde tarihte bir hata vardır. Bunun da hem hudut olan Eşref oğlu beyliği işgalini müteakip 1326 olması ihtimal dahilindedir.

²² *Habib-üs-Siyer*, bu isimi Emîr Timur Kâhi, ve Hafız Ebru ile *Matta-us-Sa'deyin* Emîr Sürkâci ve Amasya tarihi de İşboga Nuyan'ın damadı Emîr Seyfeddin Kâmi isimleri altında yazarlar.

²³ بعد از ان كسان را كه ساده آن فتنه می گفتند چون در آن ایام پیش امیر تیمورتاش معتبر بودند چون امیر سورکاجی که پیش امیر تیمورتاش معتبر بودند و نجم الدین طیبی که در آن ممالک سندن تیمورتاش بکشهری را و اسری سلیمان شاه روز پنچشنبه باز دهم ماه ذی القعدة سنة 724 (Paris nüshası Selçukname).

²⁴ « فن ذلك ملكة ابن اشرف ، تمورتاش صاحبها وقتله و مثل و قطع Mesalik-ül-eb-sar اثنیه و علقها عنقه »

²⁵ « در ایام دولت تمورتاش بکشهری را فتح کرده شهر را تاراج کردند و بعد از چند روز در همان دریاچه سلیمان شاهرا تسانیدن و آن مملکت بیاب شد »

²⁶ Menakıb-ül-Ârifin.

Demirtaş bundan başka *Turgutoğlu memleketi*'ni, Şücauddin Uğurlu memleketini, *Doğancık İli*'ni Bolu Sultanı arazisini ve *Yakub İli*'ni de elde ettiğini Mesalik-ül-Ebsar yazıyor ²⁷.

Demirtaş yine Anadolu'daki küçük beyliklerden *Karahisar-ı Devle* denilen *Afyon Karahisar* emîri Sahiboğlu üzerine maiyyeti emîrlerinden Eredna Bey'i göndermişti. Sahip oğlu Nâsrüddin Ahmed, Germiyan hükümdarı birinci Yakup beye iltica eyledi. Anadolu beylerinin en kuvvetlisi olup Ege sahillerine kadar hüküm ve nüfuzu carî olan Germiyan hükümdarı, Sahipoğlu'nu müdafaa etti. Eredna Sahipoğlu'nu elde edemedi ise de *Karahisar*'ı aldı. Bu sırada yani 727 h 1327 m de İlhan hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın Emîr Çoban aleyhine harekete geçmiş olması üzerine Demirtaş *Denizli* üzerine yapacağı hareketi terke ve Eredna'yı da geri çağırıp sür'atle *Sivas*'a çekilmeğe ve işin ne şekle gireceğine intizara mecbur oldu.

Demirtaş'ın Memlûk Sultaniyle bozuşması :

Vekayii iki sene evveline yani 725 senesine kadar geri alalım. Bu 1325 tarihinde Memlûk Sultanı Melik Nâsır'la Demirtaş'ın arasının bozulmasının sebebi, tüccar ve saire vasıtasıyla *Mısır*'a köle götürülüp satılmasını Demirtaş'ın menetmesidir; Memlûk Sultanı bir takım hüd'alara müracaat ve hediye göndermek suretiyle Demirtaş'ı kararından vazgeçirmeğe çalıştıysa da Demirtaş buna ehemmiyet vermemişti.

Mısır hükümdarı, Demirtaş'ın bu halinden babası Emîr Çoban'a şikâyetinde bulundu. Çoban da oğlunun bu münasebetsizliklerini takbih ile kendisini muâheze eyledi, nihayet Demirtaş fikrini tadil etti, Sultanın kendisine gönderdiği teşrifat hil'atini alıp hediyeleri kabul eyledi ve bu suretle *Mısır*'la eski gerginlik zâil oldu.

Demirtaş Mısır'la münasebatı iade ile tekrar dostluğa başladıktan sonra ihtiyatı elinden bırakmıyarak hudutlarını muhafaza altına almıştı; her ihtimale karşı kendisine bir suikasd yapılmasından ihtiraz ile böyle takayyüde mecbur olmuştu.

Demirtaş'ın Mısır'a firarı :

Bundan evvelki birinci kısımda görüldüğü üzere Çoban'ın Sultan Ebu Said'e tahakkümü ve onun devlet merkezinde bu-

²⁷ *Mesalik-ül-ebzar (Teşner tab'ı) s 31, 32.*

lunan oğlu Dımışk Hoca'nın ahlâksız hareketleri neticesinde katledilmesi üzerine bunu haber alan ve *Eğridir* ve *Denizli* havali-sinde bulunan Demirtaş endişeye düştü ve babası Çoban'ın Ebu Said'e karşı asker çektiğini de duydu. Bunun üzerine bütün kuvvetlerini toplayarak kendi merkezi olan *Sivas*'a döndü²⁸.

Ebu Said, babasına galebe ederse kendi üzerine geleceğini anlayarak düşeceği müşkil durumdan kurtulmak çarelerini aramağa başladı. Ebu Said'e itaat veya muhalefet etmek hususunda topladığı emîrlerle görüştü. Bir kısmı Ebu Said'e ilticasını ve bir kısmı da muhalefeti tavsiye ettilerse de her iki fikri de beğenmedi.

Ebu Said Han, Dımışk Hoca'yı katlettirdikten sonra Çoban ve Çobaniler ile Demirtaş'ın derhal katledilmeleri hakkında *Horasan*'a ve Demirtaş'ın maiyetindeki emîrlere gizlice mektuplar göndermişti. Demirtaş hakkında buradan aşağı yazılan olayları Makrizi'nin *Es-Sülûk* isimli eserinden naklediyoruz²⁹.

Ebu Said, Demirtaş'ın maiyetindeki emîrlere Demirtaş'ın katli hakkında gizli mektuplar gönderdiği sırada bu mektupları getiren adam vasıtasıyla Demirtaş'a da bir ferman göndererek kendisini göreceği geldiğinden bahis ile orduya gelmesini tebliğ ile iğfal ediyordu.

Demirtaş'ın maiyeti emîrlere yazılan mektuplarda sair Çoban oğullarının maceraları bildiriliyor ve onların da Demirtaş'ı tutmaları veya katlemleri lâzım geldiği hakkında teşvikatta bulunuluyordu.

Demirtaş daha evvel görüldüğü üzere *Mısır*'a köle nakli ticaretini menettiğinden dolayı Memlûk Sultaniyle araları bozulmuş ise de sonra gerginlik hafiflemişti. Fakat her ihtimâle karşı o taraftan gelecek her hangi bir tehlikeye karşı ihtiyatlı bulunup bütün geçit ve derbendleri sıkı bir muhafaza altına aldırılmış idi. Çünkü Memlûk Sultanı Melik Nâsır'ın bir fedaî vasıtasıyla kendisini öldürtmesinden korkuyordu. Bu takayyüd, Demirtaş'ın Mısır tarafından değil İran tarafından gelecek tehlikeye karşı işine yaradı.

²⁸ *Rauza't-üs-Safa* ile *Habib-üs-Siyer*, Dımışk Hoca hâdisesini *Sivas*'ta duyduğunu yazarlar.

²⁹ كتاب السؤلوك Kitap-üs-sülûk 728 senesi vekayii (*Ayasofya Kitapları* numara 3370).

Ebu Said Bahadır Han tarafından kendisini davet için gelen elçiler *Derbend*'de muhafızlar tarafından yoklandılar. Bunların üzerinde nüvazişkârane yazılmış mektuplar çıktı. Elçileri mektuplarıyla beraber Demirtaş'a gönderdiler. Demirtaş işkence ederek onları söyletti ve bu elçiler Ebu Said'in Dımışk Hoca'yı ve kardeşlerini³⁰ ve adamlarını öldürmüş olup mallarını yağma ettirdiğini ve Çoban'ı da katli için adamlar gönderdiğini itiraf eylediler. Demirtaş bu elçileri öldürdüğü gibi Ebu Said'in mektup gönderdiği ümerayı da çağırtdı. Bu mektupları onlara gösterdikten sonra onları da öldürdü.

Bu durum üzerine Demirtaş işin ehemmiyetini ve tehlikeyi gördü ve bir elçi vasıtasıyla Memlûk Sultanı Melik Nâsır'a arize takdim ederek onun itaatine girmek istediğini ve müsaade ederse Memalik-i Rum askeriyile geleceğini ve Memalik-i Rum'da (Anadolu'da) Mısır sultanının naibi olarak kalmasına müsaade edilmesini istirham etti ve Melik Nâsır da bu müracaatı memnuniyetle kabul eyledi.

Memlûk Sultanı, Demirtaş'ın müracaatından evvel Ebu Said nezdindeki elçisi (المجد السامى Elmecc-üs-Sami) den bir mektup almıştı. Bu mektupta Dımışk Hoca ve kardeşlerinin katledildiği ve Ebu Said'in Çoban'ın katli için de emir verdiğini ve Çoban'ın oğlu Demirtaş'ı da Ebu Said yanına çağırtdığı ve karın çokluğu ve kışın şiddeti sebebiyle Demirtaş üzerine bizzat hareket edemiyerek onu iğfal ile merkeze celbetmek istediği ve Demirtaş'ın da *Bilâd-ı Rum*'da Ebu Said'i beklemek ile Mısır'a gitmek şıklarından hangisini ihtiyar edeceği hakkında tereddütte bulunduğu bildiriliyordu.

Bu, evvelki habere istinaden Melik Nâsır Mehmed, Demirtaş'ın kendisine müracaat etmek istediği hakkındaki teklifi memnuniyetle kabul etmişti. Demirtaş *Memalik-i Rum*'da kalsa Ebu Said, üzerine gelecekti; Mısır'a giderse başına ne geleceğini kestiremiyordu.

Bundan sonra Demirtaş ümerasını toplayarak, Ebu Said askerinin Bilâd-ı Rum'ı almak için hareket etmek üzere olduklarını ve kendilerinin onlara karşı harbe hazırlanmaları lâzım geldiğini ve kendisinin Mısır hükümdarı Melik Nâsır'ın naibi olmak üzere müracaatına Mısır Sultanından muvafık cevap geldiğini izah ile ümeranın muvafakatini aldı ve harp hazırlığını görmeğe başladı. Demir-

³⁰ Dımışk Hoca'dan başka diğer kardeşi *Gürcistan* valisi Emîr Mahmud'u da Ebu Said Tebriz'de derhal öldürttü.

taş kumandanlarından her birini bir hisarı tahkime memur ederek kendisi de *Larend*e kalesini intihap ile evlâd ve aileleriyle mal ve hazinelerini oraya gönderdi ve orada bir müddet oturdu³¹. *Larend*e yani (Karaman)'da duramadı. Mâneviyatı kırılmıştı; Melik Nâsır'a mektup göndererek Mısır'a geleceğini yazdı ve müsaade istedi³².

Melik Nâsır Mehmed gelmesine müsaade ettiği gibi *Suriye*'de bulunan nâiblerine de ferman gönderip Demirtaş'a hüs-n-i kabul göstermelerini emretti.

Melik Nâsır'dan müsaade gelince evlâd ve iyalini müstahkem olan *Larend*e'de bırakarak oraya çok miktarda zahire koydu, kendisi askeriyle *Behisni*'ye yaklaşınca maiyyetinde olanları toplayıp onlara kendisinin *Mısır*'a gitmek istediğini bildirdi ve arzu edenlerin kendisiyle beraber gelmelerini ve avdet etmek isteyenlerin de istedikleri yere gidebileceklerini söyledi, kendi hususî adamlarından maadası geri döndüler. Demirtaş da üçyüz atlı ile³³ *Behisni*'ye doğru hareket etti³⁴ ve Anadolu'dan ayrılırken yerine vekil olarak kayın biraderi Emîr Eredna'yı bıraktı³⁵.

³¹ *Ravza't-üs-Safa*'da ümerasiyle müzakere ederken bir kısmının Ebu Said'e muhalefeti ve bir kısmının da itaati tavsiye ettiklerini ve bu mütalâaların hiç birisini beğenmiyerek (bu memlekette müstahkem hisar çoktur, böyle zamanlarda işe yarar) diyerek kendisinin *Larend*e kalesini intihap eyliyerek aile ve hazinelerini oraya koyduğu yazılıdır.

³² Mısır Sultanı Melik Nâsır'a elçi gönderdi ve arzetti ki (Ebu Said benim baba ve kardeşlerimi öldürmüştür. Ben ondan ihtiraz etmekteyim, beni ele geçirirse öldürür) Melik Nâsır elçiyi ikram etti ve eğer Demirtaş bu tarafa gelecek olursa onu mal-i müşterekimizden istifade ettiririz) dedi. Elçi avdet ile keyfiyeti Demirtaş'a bildirdi. Bu tarihte Çoban hayatta idi. Metinde kardeşlerimi demiş olmalı.

³³ *Nihayet-ül-ireb* altıyüz kişi ile *İbn-i Haldun*, yedi emîr ve bin atlı ile ve *Ebi-El-Fida* ise ikiyüz süvari ile gittiğini yazıyorlar.

³⁴ *Nihayet-ül-ireb* şöyle diyor : "Sultanın muvafakat mektubu kendisine gelince aile ve çocuklarıyla mallarını müstahkem bir kaleye koyarak orayı zahire ile doldurdu ve orayı tahkim etti sonra asakir-i rumiye yani Anadolu kuvvetleriyle yürüyerek Ebu Said'in emriyle bir yere gitmekte olduğunu işaa etti ve bir müddet gittikten sonra oraya karargâhını kurdu. Burada kendisinin itimad ettiği okcular ve köleleri kendi tarafına ayırarak. Ben *Mısır*'a gitmek istiyorum. Benimle gelmek isteyenler askerden ayrılın. Gelmek istemeyenler *Anadolu*'ya dönsün, benimle muharebe etmek isteyenler meydana çıksın dedi. Hiç kimse kendisiyle mukateleye cesaret edemediği gibi bilâkis hürmet ve riayette bulundular, kendisi de altı yüz kişi ile beraber *Şam*'a hareket etti.

³⁵ *Ravzat-üs-Safa*, *İbn-i Haldun*, *Matla-us-Sâ'deyn*. Paris nüshası Selçukname kaydiyle Eredna'nın Sungur Ağa ile Karaman'a kaçtıkları yazılıdır.

Matla-us-Sâ'deyn ile *Ravza't-üs Safa*'ya göre giderken maiyyeti arasında bin kadar güzel bulunmuştu.

Memlûk Sultanlığına bağlı olan *Behisni* valisi Demirtaş'ı karşıladı. Demirtaş'ın Memlûk Sultanlığı toprağına geçişi 727 Zilhicce ibtidaları 1327 Ekim 18 inde idi³⁶. Demirtaş'ın konak konak istikbal edilerek Şam'a varması 728 senesi Safer ayının yirmi beşinci pazar günü (10 Ocak 1328)³⁷ idi.

Demirtaş'ı Şam Nâib-üs-saltanası (Beğlerbeyi) Emîr Seyfüddin Tengiz karşıladı ve kendisine hürmet göstererek Şam'da *Meydan* denilen mahalde misafir edildi; bir iki gün misafiretten sonra Şam'dan *Mısır*'a hareket ettirildi; keyfiyet posta tatarı vasıtasıyla ve sür'atle Memlûk Sultanına bildirildi. Demirtaş'ın eşya ve ağırlıkları ve maiyyeti geride bırakılarak kendisi daha evvel gönderiliyordu.

Melik Nâsır, Demirtaş'ın Şam'dan hareketini haber alınca hükümdarlara mahsus çadır ve sair konak levazimatıyla beraber ve mihmandar takımıyla birlikte Emîr Seyfüddin Tugay Çaşnigir'i *Gazze* kasabasına kadar istikbale gönderdi. Demirtaş *Gazze*'de karşılandı ve iki gün yol yorgunluğu çıktıktan sonra *Mısır*'a hareket ettirildi.

Demirtaş *Mısır*'da fevkalâde merasimle karşılandı. Sultan bizzat istikbalde bulunmamakla beraber onun *Cize* mülhakatına kadar *Nil*'i geçerek gitmesi de teşrifat icaplarından idi. Demirtaş 728 senesi Rebiulevvelinin yedinci perşembe günü (21 Ocak 1328) *Mısır*'a vasil oldu ve Emîr Tayboğa vasıtasıyla Sultan Melik Nâsır'ın huzuruna kabul edildi.

Demirtaş huzura girince üç defa yer öptü, hükümdar onun elinden tutup yanına oturttu, güzel yüz gösterip hatırını sordu ve kendisine en ağır hil'at giydirdi ve *Mısır* kisvesinden ona bir kat elbise, sarık vesair lüzumu olan şeyleri verdirdi; o gün beraberce av yaptılar ve sonra Nil tarikiyle avdet ederek Demirtaş Kale-i Cebelde الجاولی

³⁶ *Nihayet-ül-ireb, Kitab-üs-Sülûk, Ebi El-Fida zeyli, Tarih-i İbn-ül verdi.* Paris nüshası Selçukname'de كرىختن تمورتاش بشام اول ذى الحجه سنة سبع و عشرين و سبعمائة kaydiyle Memlûk toprağına ilticasını gösterip sonra Arap kaynaklarında da 728 Safer 1328 Ocak'da Şam'a geldiği görülüyor.

³⁷ Takvim hesabı üzere 25 Safer 10 Ocak cumartesidir. Rüyey-i Hilâl'de pazar oluyor.

Elcavli'nın sarayına indirildi ve orası kendisine tahsis olundu ve bütün esbab-ı istirahatı de temin olundu³⁸.

Her gün akşam ve sabah yemekleri verilirken (Emîr Tugay Çaşnigir) de Sultanın emriyle Demirtaş'ın yanında bulunuyordu; günde üçyüz ritl et ve bu nisbette sair levazım tahsis edildi³⁹.

Demirtaş Rebiulevvelin onunda (24 Ocak) Melik Nâsır'a yüz iğdiş at ve seksen Horasan devesi, beş köle ve en kıymetli elbiseyi havi beş bohça -ki bunların birisi kıymetleri pek ağır mücevher ve murassa atlas kaba yani cübbeyi muhtevi idi- takdim etti.

Sultan bu hediyelerin içinde murassa atlas kaba ile bir iğdiş ve bir düzüne deveyi kabul ederek diğerlerini iade etti.

Melik Nâsır, Demirtaş'a ve maiyyetine münasip miktar cep harçlığı verilmesini vezirine emrettiği gibi⁴⁰ teşrifat müdürüne de Meclis-i Sultanîde ve kendisinin sağ tarafında Emîr Hacı Seyfüddin Melik Çevgendar'dan sonra Demirtaş'a yer ayrılmasını irade etti.

Demirtaş, hükümdarın sağından bir aşağı oturtulmasından dolayı müteessir oldu, bunu anlayan Melik Nâsır, Demirtaş'a (Emîr Bedreddin Çenkli) yi göndererek vaziyeti izah etti. Emîr Bedreddin Demirtaş'a dedi ki :

“ — Sultan senin kadrini takdir etmediğinden dolayı böyle yaptığına zâhib olma. Sultan'ın babasının bir takım müsün emekdar bendeleri vardır ki Sultanı onlar büyütüştür; bunlar onun pederi makamındadırlar, daima onlara hürmet eder. Onun için seni onların tarafına oturttu” demesiyle Demirtaş'ın gönlü oldu.

³⁸ Evvelce bu saraya Hâs Türk El Nasrî oturtulmuştu. Sonra *Kal'a't-ül-Cebel* de iki ev yapılması emredildi ve yapıldı; bu iki evde Emîr Demirtaş ve maiyyetinde bulunan emîrlere iskân edildi. *Nihayet-ül-ireb* (*Köprülü Kütüphanesi numara 1188 ve 1189*).

³⁹ *Nihayet-ül-ireb*'de ve *İkd-ül-cüman*'da günde üçyüz okka et diye muharredir.

⁴⁰ Mısır Sultanı, Demirtaş'a ümera haslarından bir şey vermek istemişti. Fakat Emîr Seyfeddin Beytemir-il-hâcib buna mâni olarak “Efendim sonra âlem ne söyler ve senin huzuruna gelen adama ihsan edecek mukataaların yokta Ümeranın ekmeğinden veriyor demezler mi?” sözleriyle Demirtaş'a ayrıca bir maaş tahsis ettirdi ve hazine ve istabl-i âmireden her ne isterse almasına müsaade etti ise de Demirtaş bir şey almadı (الوافى بعد الوفيات *Elvâfi badelvefiyat*) *Ebi El-Fida Tarihi*, Mısır Sultanı Demirtaş'a büyük bir emîrlik ve ehemmiyetli ikta vermek istediğini, fakat Demirtaş'ın bunları kabul etmediğini yazmaktadır (c. 4 s. 101 - *İstanbul tab'ı*).

Demirtaş sultanın huzuruna geldi, konuşular ve Anadolu'ya dair müzakeratta bulundular, Demirtaş kendi maiyyetinde Anadolu'ya asker sevk edilmesini söyledi. Melik Nâsır bunu muvafık bulmakla beraber Çoban Noyin'le Ebu Said'in macerasının neye müncer olacağına dair bir haber gelinceye kadar intizar etmek lâzım geldiğini beyan etti ⁴¹. Çünkü Demirtaş, Memlûk toprağına girdiği sırada Çoban, Ebu Said'e karşı koyup henüz hayatta idi.

Bu sırada Melik Nâsır, Karaman oğluna bir emir göndererek Demirtaş'ın evlâd ve köleleriyle eşyasının bulunduğu kaleye gidip onları müreffehen Mısır'a gönderilmelerinin teminini bildirdi. Demirtaş kendisiyle beraber *Mısır*'a gelenlerden bazılarının avdetlerine müsaade edilmesini Melik Nâsır'dan rica etti, müsaade edilerek ekserisi avdet etti. Avdet edenlerin her birine beşyüz dirhem ve birer hil'at verildi.

Demirtaş'ın Mısır ümerasından olması :

Sencer Çomakdar *Şam*'a gönderildiğinden ondan münhal kalan emirlik Demirtaş'a ihsan olundu. Rebiulevvelin on birinci pazar ertesi günü (25 Ocak 1328) Demirtaş Mısır ümerasının giydiği ve hükümdarın ihsan eylediği kostüm ile atlanarak Darüladl'e gitti ve huzura kabul olundu.

Rebiulevvelin on dokuzuncu cumartesi günü (2 Şubat 1328) Emîr Çoban'ın amcazadesi Emîr Şehinşah, *Rahbe* tarikiyle *Mısır*'a geldi. Bu zat Çoban'ın katlinden evvel ve onun tarafından Ebu Said'le olan münafereti arzetmek üzere Memlûk Sultanına gönderilmişti ⁴². Şehinşah'a da ikram edilerek Demirtaş'ın yanına misafir verildi.

Rebiulevvelin yirmi sekizinci günü (6 Şubat 1328) Demirtaş'ın ağırlığı ve etbai *Kahire*'ye geldiler; bunlar altıyüz kadar atlı idi. Bunlar *Darüzziyafe*'ye konduruldular. Rebiulâhırın birinci Pazar günü (14 Şubat) Sultan, Emîr Demirtaş'ın askerini gözden geçirdi ve ekserisini ümera maiyyetine misafir verdi. Bu efrattan bir kısmı mem-

⁴¹ Çoban 728 Muharremde (1327 Kasım) katledildiğine ve Demirtaş'ın 728 Rebiulevvelin (21 Ocak 1328 m de *Kahire*'ye vardığına göre Çoban'ın ölümü haberinin henüz *Kahire*'ye gelmediği daha sonra gelen Ebu Said'in mektubundan anlaşılmaktadır.

⁴² Emîr Çoban henüz *Herat*'a vasıl olmadan Şehinşah'ı Mısır hükümdarına göndermişti (*Nihayet-ül-ireb*).

leketlerine dönmeği arzu ettiler, bunlara yol levazımı temin olunarak yola çıkarıldılar ve bunların memleketlerine gitmelerine mümanaat edilmemesi için Şam naiplerine emir verildi. Avdet edenler doksan atlı idi.

Yine Rebiulâhırın birinci günü Ebu Said Han tarafından elçi gelerek takdim ettikleri mektuplarda iki devlet arasında uzun zamandan beri muhabere edilmediğinden şikâyet olunarak dostluğun temadisi beyan edildikten sonra Çoban'ın hal ve tahakkümünden şikâyet olup *Horasan*'a gönderilen Çoban'ın katli için tedbirler alındığından bahsedilerek neticede Memlûk Sultanının fikri soruluyordu. Bu mektup ile beraber Ebu Said hediyeler göndermişti.

Mısır hükümdarı, elçilere Demirtaş'tan sual etti, onlar da Ebu Said'in yanından ayrıldıkları zaman henüz Demirtaş'ın Mısır'a ilticasının haberi gelmediğini söylediler. İki kişi olan elçileri, Memlûk Sultanı Demirtaş'ın yanına gönderdi fakat Demirtaş bunlara ehemmiyet vermedi.

Sefirler ertesi günü huzura kabul olunup ayın dokuzuncu pazartesi gününe kadar Mısır'da misafir edilip sonra avdet ettiler. Bunlarla beraber Sultan tarafından (*Emîr Seyfüddin Oruç*) Ebu Said'e elçi olarak gönderildi.

Kaynaklarımızdan olan *Nihayet-ül ireb*'in kaydına göre Melik Nâsır gönderdiği elçiye bir mektup vererek bunda Demirtaş'ın afvını ve kendisine bağışlanmasını ve evlâd ve ıyalinin ıtlaakiyle Demirtaş'ın memuriyetine iadesini rica etmişti.

Cemaziyelâhırın onbeşinde (27 Nisan 1328) Melik Nâsır, kızını, Emîr Seyfüddin Togademir-ül-Ömeri'ye nikâhladı. Böyle akidlerde ümeranın Şam'dan taşımaları âdet idi. Melik Nâsır bu usullü yaptırmadı ve buna mukabil damadı Emîr Seyfüddin'e hazinenen dört bin altın verdi.

Yine aynı günde Melik Nâsır'ın gönderdiği mektuba cevap olarak Karaman oğlundan elçi ve mektup geldi. Karaman oğlu Bedredin İbrahim Bey mektubunda:⁴³

Sultanın emri üzere Demirtaş'ın evlâd ve ailesinin buldukları kaleye gittim, ve sultanın fermaniyle onların nezdine geldiğimi söyledim, ve onlara Demirtaş'ın Mısır'da yanlarına gelmelerini bildiren mektubunu gönderdim ise de bizim *Mısır*'a gitmeğe ihtiyacımız

⁴³ *Makrizî Es-Sülûk*.

yoktur deyu cevap verdiler. Demirtaş'ın oğlu, babasiyle kendi arasinad bir parola olduğunu ve parolanın vasıl olmadığını beyan ettiğini arz ediyordu ⁴⁴.

Karaman oğlu bundan sonra hasmı olan Demirtaş aleyhinde idare-i kelâm ederek onun hakkında şöyle diyordu :

Demirtaş çok kan dökmüş ve müslümanlardan pek çok insan öldürmüş cesur ve cüretkâr bir adam olup *Mısır*'a gitmesi her halde Mısır sultanlığına tamahından ileri geldiğini beyan ile Demirtaş'ı gözden düşürmek için fırsatı kaçırmıyordu.

Karaman oğlu bu mektubunu Hamidoğlu olup Demirtaş'ın öldürdüğü Feleküddin Dünder Bey'in oğlu Necmeddin İshak Bey ile takdim etmişti ki bu da babasının intikamını almak isteyen bir zattı ve Demirtaş'ın hasm-ı canı idi.

Daha yukarıda kısaca görüldüğü üzere Demirtaş ikinci defa Anadolu valiliğine gönderildikten sonra Hamidoğlu Dünder Bey üzerine yürüyerek onu *Antalya*'ya kaçırmış ve orayı muhasara ve zabt ile Dünder Bey'i öldürmüştü.

Karaman oğlu babasının kanını dâva etmek üzere Necmeddin İshak Bey'i göndermek suretiyle hasmının tıynetini açıklamıştı. Melik Nâsır mektup mündericatına vâkıf olunca canı sıkıldı ve Necmeddin İshak ile Demirtaş'ı ümerası huzurunda muvacehe ve münakaşa ettirdi ve her ikisi de boğaz boğaza geldiler. Karaman oğlunun mektubuna cevap yazılarak İshak Bey iade edildi.

Demirtaş'ın hapsi ve katli :

Demirtaş'ın suiniyetine hükmeden ve onun ümeraya ve sair erkâna bol bol ihsanda bulunması dikkatini çeken Memlûk Sultanı 728 Şabanının yirminci perşembe günü (19 Haziran 1328) yani Kahire'ye gelmesinden beş buçuk ay sonra Demirtaş'ı tevkif ettirip onu kalenin *رج السباع* *Burc-üs Sibâ* ismi verilen burcuna ve Şehinşah ile Demirtaş'ın maiyyeti adamlarından olan Ahi Osman ve Mahmud'u da ⁴⁵ *Burc-ı Sagır*'e hapsedtirdi ⁴⁶. Demirtaş hapsedilmesin-

⁴⁴ *Nihayet-ül-ireb ve İkd-ül-cüman.*

⁴⁵ İkd-ül-cüman bir yerde Mahmud'u, Şah ve diğer yerde Mahmud ibn Yunus *Er-Rumî* diye zikrediyor ki Hamid oğullarından Yunus Bey'in oğlu Mahmud'tur (Bakınız Kitâbeler ikinci kısım s. 252). *Nihayet-ül-ireb* de yalnız Mahmud deniliyor.

⁴⁶ *Elvafi Bâdel vefiyat*'da Demirtaş'ın babası Çoban'ın katli haber alınınca Melik Nâsır'ın da Demirtaş'ı tutup hapsedtiği beyan ediliyor.

den fevkalâde müteessir oldu ⁴⁷. Bir kaç gün bir şey yemedi, sade su içmek, karpuz yemekle vaktini geçirdi.

Emîrlerden Emîr-i Silâh Feclis ⁴⁸ hapiste Demirtaş'ın yanına giderek tatyib-i hatırına çalışır ve Sultanın bu muamelesinin Ebu Said'in elçilerine karşı siyaset îcabı olduğunu söyler ve elçilerin kendisini muazzez ve mükerrerrem görmelerinin iyi olmayacağını anlatarak onu teselliye çalışırdı.

Bir gün Demirtaş Emîr Seyfüddin'e maksadınız para ise vereyim, eğer kılıç ise öldürünüz, hapisten maksadınız nedir? diye serzenişte bulunmuş :

“Vallahi benim cezam başka değildir. Ancak bir devenin üzerine mihlanıp şehir ve köylerde gezdirilmek ve pâdişahın ve onların yemine inananların en küçük cezası böyle teşhir edilmektir diye îlân olunmaktadır” demişti.

Yine bu 728 senesi Ramazanının on birinci çarşamba günü Ebu Said tarafından gönderilmiş olan üç kişilik bir heyet *Mısır*'a geldi. Bu heyetin riyasetinde Ebu Said Han'ın candarı Obacı vardı.

Bunların vazifesi Mısır Sultanından Demirtaş'ı istemektir. Eğer Mısır Sultanı Demirtaş'ı verirse Ebu Said de evvelce Mısır'dan kaçıp İlhanîlere iltica etmiş olan Kara Sungur El Mansuri'yi iade edecekti.

Mısır Sultanı elçilerin Demirtaş'la konuşmasına müsaade ederek onları Emîr-i Silâh Seyfüddin vasıtasıyla Demirtaş'ın yanına gönderdi; görüştüler ve vazifeleri îcabı Demirtaş'ı istediler. Melik Nâsır ibtida buna muvafakat etti, bu hususu takarrür ettirmek üzere Aytemiş Muhammedî'yi göndermeği kabul etti ve hattâ Ramazanın on altıncı pazartesi günü bu Aytemiş Muhammedî hareket ettiyse de Melik Nâsır sözünden rücû eyledi ⁴⁹.

Melik Nâsır elçilere Demirtaş'ı diri olarak kendilerine teslim edemeyeceğini ve yalnız başını vereceğini söyledi, elçiler, biz onu diri olarak götürmeğe memuruz, yoksa istemeyiz diye mukabele ettiler ⁵⁰.

⁴⁷ Buradan aşağısı الوافی بعد الوفیات esas ittihaz edilerek yazılmıştır.

⁴⁸ Bu isim bazı eserlerde F ile Menhel-üs-Sâfi'de ise K ile yazılmıştır.

⁴⁹ *Nihayet-ül-ireb, İkd-ül-cüman*.

⁵⁰ Demirtaş hapiste iken hulûs-ı müşir Ebu Said'e tazarrunameler göndermişti. Ebu Said, Demirtaş'ın haline acıdı ve *Mısır*'a elçi göndererek onu istedi. Mısır hükümdarı eğer Demirtaş kurtulursa kendisine reva görülen ihanet sebebiyle *Şam* memleketine taarruz eder endişesiyle onu öldürttü (*Ravza-t-üs-Safa*).

Melik Nâsır elçilere Demirtaş'ın idam edildiğine şahit olmalarını emretti ve Şevvalin dördüncü perşembe günü Demirtaş mahbes-ten çıkarılarak Kurafe'ye sevk edildi⁵¹. Giderken yanında Seyfüddin Aytemiş El-Muhammedî ile Emîr-i Silâh Seyfüddin vardı. Demirtaş'ın ayakları ve kolları bağlı idi, kollarını boynuna bağlamışlardı⁵². Son dakikalarında şöyle diyordu :

“Bana teminat veren Aytemiş nerede? Feclis nerede? Aytemiş utancından saklanıyordu. Demirtaş tekrar seslendi :

— Yahu beni öldürmek için bir kılıcınız yok mu?

Demirtaş kalenin *Bab-ı sır* denilen karafe tarafındaki mahallinde ikame edilen sefirlere gösterildikten sonra boğuldu⁵³. Ölüsü tekrar elçilere gösterildi başı cesedinden ayrılarak derisi yüzülüp doldurulduktan sonra *Ebu Said*'e gönderildi⁵⁴. Elçiler Demirtaş'ı diri olarak götürmek üzere gelmiş olduklarından başını kabul etmediler, Melik Nâsır kendisi gönderdi⁵⁵ ve aralarındaki mukavele mûcibince *Ebu Said*'e yazdığı mektupta :

“Ben senin hasmının başını sana gönderdim sen de benim hasmım Kara Sungur'u bana gönder” demişti. Fakat Mısır elçileri Ebu Said'e gelmezden evvel Kara Sungur mev'ud eceliyle vefat etmişti⁵⁶.

⁵¹ الوافی Elvafi, Demirtaş'ın katlini Ramazan içinde gösterir ise de İkd-ül-cüman, *Ebi El Fida*, *Habib-üs-Siyer*, *Nihayet-ül-ireb*, *Tarih-i İbn-ül-verdi*, *Tarih-i Güzide* ve *Cami-üd-Düvel* şevval ayında katlini yazarlar.

⁵² *Nihayet-ül-ireb*, *İkd-ül-cüman*.

⁵³ Demirtaş, gelen elçilerle Ebu Said'e gönderilmiş olsa idi belki de hemşiresi olan Ebu Said'in sevgili zevcesi Bağdat Hatun sayesinde kurtulurdu.

⁵⁴ *Nihayet-ül-ireb*, *İkd-ül-cüman*, *Tarih-i Güzide*.

⁵⁵ *Cami-üd-Düvel*, Demirtaş'ın Ebu Said'e gönderilen başının, Ebu Said'in ölümüne kadar gizlenip sonra meydana çıkarıldığını yazar (Umumî Kütüphane nüshası c. 2 s. 342).

⁵⁶ İbn-i Haldun (c. 5 s. 436) Kara Sungur'un katledildiğini yazar. Kısa olarak Kara Sunkur meselesi şöyledir : Memlûk sultanı Melik Nâsır Mehmed'in kardeşi Melik Eşref'i öldüren emirler arasında Kara Sunkur da vardı. Melik Nâsır Mehmed biraderini öldürenleri temizlemeğe başlamıştı. Bu sırada Kara Sunkur Halep valisi idi. Katledileceğini anlayınca kaçmış ve İlhan Hudabende Mehmed'e iltica eylemişti. Timurtaş hâdisesi üzerine Melik Nâsır bilmukabele Kara Sunkur'un başını istemişti. Kara Sunkur bunu haber alınca yüzüğünde saklamakta olduğu zehri içmek suretiyle intihar etmiştir.

Demirtaş'ın cesedi Harran kapısı haricine, katlolunduğu yere defnedildi. Vefatı herkesi müteessir etmişti ⁵⁷. Ölümü 4 Şevval 728 ve 12 Ağustos 1328'de vuku bulmuştu.

Demirtaş'ın Kahire'ye gelişi Rebiulevvel 21 Ocak 1328 olduğuna göre hapsiyle beraber müddeti ikameti Arabî ayı hisabiyle yedi aydan üç gün noksandır; Mısır toprağına ilticasiyle beraber geçen müddet de sekiz aydan ibarettir. Vefatında takriben otuz, otuz bir yaşlarında idi.

744 h 1343 m senesinde Demirtaş'ın oğlu olup *Çobaniye* devletini kuran Küçük Şeyh Hasan *Mısır*'a hediye ve elçi göndererek babasının kemiklerini istedi ise de babasının kabri malûm olmadığı beyanıyla arzusu yerine getirilemedi.

Tarih-i İbn-ül-verdi Demirtaş'ın güzel bir genç olduğunu *Âyan-ül-asr* ve *Dürret-ül-eslak* cesur, binici ve çok güzel ve yakışıklı olduğunu yazarlar ⁵⁸.

Demirtaş'ın cömerltiği :

Gerek Demirtaş ve gerek babası Çoban cömerlikleri ile meşhurdurlar. Demirtaş Anadolu'dan Mısır'a hareket ettiği zaman arkasından kendi malından yüz bin baş koyun getiriyordu; *Katiya* denilen mahalle geldiği zaman bunun yirmi binini Emîr Begtemir Essakî'ye ve yirmi binini Emîr Kosun'a ve sair emirlere derecelerine göre vermiş ve bu suretle koyunları dağıtıp bitirmiş ve bu hal Melik Nâsır'ın hoşuna gitmemişti.

Bir gün Mısır'da hamama girip yıkandıktan sonra hamamcıya o zamanda pek mühim bir miktar olan bin kuruş ve hamam bekçisine üçyüz kuruş vererek herkesi hayrette bırakmıştı ve bu ihsan Sultanı kızdırmıştı ⁵⁹.

Ahali her mevkib gününde Kasreyin arasında meş'aleler yakarlar, erkek ve kadın etrafında otururlar ve bekliyelim Demirtaş'ı emîr yapacaklar derlermiş ⁶⁰.

⁵⁷ *İbn Hacer* (Dürer-i kâmine).

⁵⁸ كان رفيع الشأن معدوداً من الإبطال والفرسان مشمر العود وافر السعود ظاهر الحشمه جزيل « *Dürre-t-ül-İslâk - Yenicami Ahmediye kitapları 849* ».

⁵⁹ Yukarıdaki mütalâayı Makrizî'den naklettik. *Elvafi Badelvefiyat* da Selâhaddin Safedî şöyle diyor. İbn-i Hüş yanındaki hamama girdi. Hamamcıya beşyüz dirhem ve odacıya da üçyüz dirhem ihsan eyledi.

⁶⁰ *Elvafi Bâdelvefiyat*.

Müverrih *Selâhuddin Safedî* serveti yüzünden Demirtaş'ın felâkete uğradığını beyan⁶¹ zımında şu kıtasını söylemiştir :

اخذر من الدنيا وأقبالها
فريحتها يقضى الى الخسران
رب غنى فيها انتهى للعنا
مثل دمير تاش ابن چوبان

“Kâr-ı zarara müncer olan dünya ikbalinden çekil. Dünyada öyle servetler vardır ki Çoban oğlu Demirtaş'ta olduğu gibi felâketi mücîp olur”.

Câmi-üd-Düvel kesret-i kerem ve sehası ve ahalinin ona muhabbet ve hürmet göstermesi sebebiyle katledildiğini yazar⁶². Ravza't-üs-safa'da sehaveti Memlûk Sultanının hasedini celbederek onun neticesinde öldürüldüğünü beyan etmektedir⁶³.

Demirtaş'ın evsafı ve gururu :

Tekmile-ti-Tarih-i Halep, Demirtaş'ın derecesi yüksek bir kahraman olduğunu, haşmetli ve pek cömerd ve aynı zamanda yakışıklı olduğunu zikrediyor. Demirtaş mağrur ve müteazzımdı; *Kahire*'de bulunduğu sırada bu hususa dair bazı hallerini Arap tarihçileri yazmaktadırlar. Lâkabının Alâğüddin olduğunu *Subh-ül-Âşa*'dan öğrenmekteyiz⁶⁴.

Demirtaş, Memlûk Sultanının emîrleri ve hasekileri hakkında onları tahkir yollu, bu vaktiyle âdi bir hizmette idi, şu bu vaziyette idi diye onları küçük ve hakir görüp teşhir eder, onların kendi aleyhinde husumetlerini celbedermiş; hattâ Sultanın kapıcı başısı olan *Hâcib-ül-Hüccab* Elmas için de bu vaktiyle deveci idi diye alay etmiş ve Melik Nâsır'ın hiddetini celbeylemişti.

وكان واسع الكرم نخسده العامم فتوقد من الوارق بالفرم لا يبالى يا اتفق ولا ينام وجفته¹
على فايت مورق وكان كرمه وجوده المفرط من اسباب هلاكه واقعاه فى حبايل الموت واشرأكه
Âyan-ül-asr — Selâhuddin Safedî Ayasofya kütüphanesi 2963, 2970).

⁶² Cemi-üd-düvel c. 2 s. 342 (umumî kütüphane nüshası).

⁶³ امير تيمورتاش پسر امير چوبان از خوف غضب پادشاه ، از روم بکريخت و پناه
با سلطان مصر برد و درآن ولايت دست عطا برکشاد . سلطان ناصر درکار سلطنت مصر اورا
از خود سزا وارث دید و مردم خواهان اويافت بترسيد برو زينهار خورد و اورا درشوال
سنه ثمان و وسبعمايه بکشت و سرش بدن ملک پيش سلطان ابو سعيد فرستاد .

⁶⁴ *Subh-ül-âşa* Memlûk Sultaniyle Demirtaş'ın oğlu Melik Eşref'in mükâtebatından bahsederken orada (*Eşref ibn-i Alâüddin Demirtaş*) tâbiriyle Demirtaş'ın lâkabının Alâüddin olduğunu zikreder (c. 7 s. 261).

Bir gün hâciblerden bir küçük rütbeli hâcib kış münasebetiyle tutulup giyilmesi icap eden paltomsu bir üst elbisesini tutup Demirtaş'a giydirmek istemiş ise de Demirtaş bunun elinden giymek istemiyerek en büyük Hâcib olan Elmas'ın giydirmesini istemişti.

Ebi-El Fida, Demirtaş'ın Moğollardaki asaletin ve hâiz olduğu mansınbın büyüklüğü sebebiyle gayet müteazzım ve mütekebbir olduğunu yazmaktadır⁶⁵.

Demirtaş, kan dökücü bir şahsiyetti; Eşrefoğlu İkinci Süleyman Bey'e yaptığı vahşiyâne muamele onun vahşetinin nümunesidir.

Demirtaş'ın askerî teşkilâtı :

Demirtaş, Moğol ve Türk askerlerinden müteşekkil kuvvetli bir orduya sâhipti. Bu kuvvet ile her nereye gitse galip gelirdi; işte bu sayede Anadolu'nun mühim bir kısmına sahip olduğu gibi Anadolu beylerinin memleketlerinin bir kısmını işgal ve bir kısmını da kendisine itaate mecbur etmişti. Hattâ Anadolu'da kudretli bir devlet kurmak isteyen Karaman oğulları bile buna boyun eğmeğe ve bir çok yerlerini Demirtaş'a terkeylemeğe mecbur olarak sinmişlerdi. *Mesalik-ül-Ebsar*'ın kaydettiği gibi hiç bir hükümdarın kendisine mukavemet edemeyeceği kadar kuvvetli bir ordusu ve mükemmel teşkilâtı vardı.

Bir harbe gireceği zaman, Demirtaş, atından inerek yere oturur ve ümerasına muharebe etmelerini emreder. Emîrler harbederken kendisi şarap içer ve keyif olunca derhal atına binerek düşman üzerine saldırır ve karşısında kimse duramazdı⁶⁶.

Demirtaş'ın askerî timarlı sipahi idi; askerî hizmet derecesine göre iktâ (dirliği) vardır. Asker harpten gayri zamanlarda bu iktâat ile geçinir ve kimseye muhtaç olmazdı, harp zamanında ise derhal emre icabet ederdi. Harpte ölen timarlıların iktâat evlâd ve yakınlarına verilir.

Demirtaş harbe başlayacağı zaman ordusunda dellâl bağırtır ve şu sözleri söylerdi :

⁶⁵ « Ebi El-Fida » وكانت نفس المذكور كبيرة جدا بسبب كبر اصله في المغل وكبره منصبه » c. 4 s. 101 *İstanbul tab'ı*.

⁶⁶ اذا كان وقت اللغاء نزل تعد على تعد على الارض وامرا اصحابه بالنقل واستعمل الخمر فاذا نتش ركب جواده وحمل فلا يثبت له احد (*Elvâfi Bâdelvefiyat*) الوافي بعد الوفيات *Ayan-ül-asır*'da da aynı malûmat vardır.

“Hanginiz ölecek olursanız onun elinde bulunan iktâî evlâd ve akrabalarına verilir, hiç bir şey onların temellükünden çıkmaz. Kim harpten yüz döndürüp kaçacak olursa nereye gitse arkasından gider onu sağ bırakmam, onun için kaçmamak sebat etmek çıkar yoldur”⁶⁷. İşte Demirtaş bu sayede düşmanlarına galebe etmiştir.

Selâhaddin bin Aybek es Safedî'nin yazdığına göre Demirtaş fevkalbeşer denecek derecede seçî ve bahadır idi⁶⁸. Mısır emîrlerinden Emîr Seyfüddin Bahaeddin Nâsırî Demirtaş'ın kölelerindendi⁶⁹.

Demirtaş'ın *Memalik-i Rum* (Orta Anadolu) vâliliği zamanına âid 723 h 1323 m tarihli bir kitâbe :

Sülüs hatlı bu kitâbe *Samsun*'da kaleiçi mahallesi mescidinin kapısı üzerinde olup aynen şöyledir :

عمر هذا المسجد المبارك في أيام الدولة
السلطان الاعظم ابو سعيد خان خلدالله
سلطانه وفي زمان نوين تمورتاش عز نصره
اضعف العميد اوحد بن محمود المولوى سنه ثلاث وعشرين وسبعماية

Demirtaş'ın evlâdı :

Demirtaş'ın Şeyh Hasan Küçük, Melik Eşref, Melik Eşter, Melik Mısır isimlerinde dört oğlu olduğunu Çoban'ın evlâdlarını yazarken göstermişim⁷⁰. Bunlardan Şeyh Hasan Küçük Ebu Said Bahadır Han'ın 736 h 1336 m de çocuk bırakmadan vefatı üzerine meydana çıkmış ve fırsattan istifade ederek cesareti, yılmadan mücadelesi sayesinde Çobanıye hükümetini kurmuştur.

⁶⁷ Elvafi Badelvefiyat Selâhuddin Safedî'nin diğer eseri olan *Âyan-ül-asr*'da da aynı malûmat vardır.

⁶⁸ *Âyan-ül-asr*, *Dürretül eslâk*, *İkd-ül-cüman*, *Dürer-i kâmine*, *Âyan-ül-asr* şöyle diyor :

كان معدوداً من الفرسان والابطال الذين ليسومن نوع الانسان اذا التقى العقان وسل
السيقان نزل عن ظهر جواده و جلس على بساط واستعمل ما يبعث النفس على الانبساط وتناوله
رفرفاً صرفاً وركب للحملة على عدوه طرفاً

⁶⁹ *Nihayet-ül-ireb* (Köprülü kütüphanesi numara 1188 s 45).

⁷⁰ *Âyan-ül-asr*, Demirtaş'ın Şeyh Hasan, Melik Mısır, *Cemdegan*, Pir Hasan, Şebdun, Tudan, Melik Eşref, Melik Eşter adlarında sekiz oğlu olduğunu yazar.

Şeyh Hasan Küçük, Demirtaş'ın büyük oğlu olup babasının katli üzerine Ebu Said Han'ın emriyle tutulup *Kemah* kalesinde hapsedilmişti. Ebu Said'in ölümünü duyar duymaz hapisten kaçtı, çok zeki ve dessay ve maceracı bir şahıs olduğundan babası Demirtaş'ın katledilmeyip hayatta olduğunu ve zindandan kaçarak seyahat ve yaya olarak bir kaç defa hac ettiğini işaa ile babasına benzeyen Hacı Hamza Bey (Karaçeri)⁷¹ isminde davulcu ve köse bir kölesini hükümdar ilân eyliyerek validesini Karaçeri'ye verdi, ve kendisi babasına itaat etmek için onun rikâbında yürüdü⁷² ve bu suretle Çoban taraftarlarını etrafına topladı.

Küçük Şeyh Hasan'ın bu hareketi üzerine Büyük Şeyh Hasan'ın etrafına toplanmış olan Çoban taraftarları, Küçük Şeyh Hasan'ın yanına geldiler ve bu iş bir müddet etrafta çalkalandı. Büyük Şeyh Hasan ile Memlûk Sultanı buna inanarak endişe ettiler. Büyük Şeyh Hasan bununla 738 Zilhicce 1338 Haziran da yapmış olduğu muharebede muvaffak olamıyarak *Tebriz'e* çekildi. Küçük Şeyh Hasan kendisine kastetmek isteyen babalığı yalancı Tmiurtaş'ı yani Karaçeri'nin suikasdinden kurtularak 739 h 1338 m de *Gürcistan'a* giderek orada Satı Bey ve oğlu Siyurkan'a iltihak etti; aynı zamanda Ebu Said Bahadır Han'ın kız kardeşi ve büyük babası Emîr Çoban'ın zevcesi olan Satı Bey Hanımı ve oğlu Emîr Siyurgan'ı 739 h 1338 senesinde hükümdar ilân etti. Bu kadının hükümet etmesi siyasetine muvafık düşmediğinden Cengiz ailesinden (Süleyman Han)'ı hükümdar ilân ederek Satı Bey'i Süleyman Han'a verdi (740 h 1339 m).

Şeyh Hasan Küçük, Ebu Said'in Memalik-i Rum valisi olup daha sonra *Irak'ta* hükümet kuran Büyük Şeyh Hasan'ı mağlup etmek suretiyle mevkiini kuvvetlendirdi. Süleyman Han'ı zâhiren hükümdar gösteriyorsa da hakikatte hükümdar kendisi idi.

⁷¹ Bu Hacı Hamza yani *Karaçeri*, Demirtaş'ın mütemed ve mahremele-rindendi.

⁷² Bu Karaçeri 739 h 1338 senesinde istiklâl sevdasına düşerek Küçük Şeyh Hasan'ı öldürmeyince buna muvaffak olamayacağını anlamış ve bir fırsat düşürerek Şeyh Hasan'a kılıçla vurduysa da tesir ettiremedi. Şeyh Hasan kaçıp *Gürcistan'a* giderek Satı Bey'e iltihak etti. Karaçeri Büyük Şeyh Hasan'a mağlup oldu ve foyası meydana çıktı.

Küçük Şeyh Hasan, Anadolu valiliğine Büyük Şeyh Hasan tarafından vekil olarak bırakılan Eredna'ya haber göndererek kendisine itaat etmesini istedi, fakat Eredna bu teklifi reddettiğinden Küçük Şeyh Hasan *Erzurum*'dan *Doğu Karahisar* taraflarına kadar olan toprakları istilâ eyledi ve bir kaç sene sonra da *Eredna*'nın üzerine *Sivas*'a yürüdü.

744 h 1343 m de *Kerenbük* ovasında vukua gelen harpte ibtida galip gelen Küçük Şeyh Hasan sonra mağlûp ve perişan edildi; hükümdar Süleyman Han eşyasını, bütün ağırlıklarını bırakarak kaçtı ve karargâhı Eredna'nın eline geçti.

Küçük Şeyh Hasan, bundan sonra çok yaşamadı; bir kaç ay sonra Yakup Şah ile âşkane münasebette bulunan zevcesi İzzet Melek tarafından öldürülmüş⁷³ ve o sene içinde Şeyh Hasan'ın yerine geçen kardeşi Melik Eşref tarafından Süleyman Han da hal'edilerek Süleyman'ın yerine Hülâgü neslinden Enu Şirevan'ı geçirmiş bilâhare onu da hal'ederek idareyi doğrudan doğruya eline almıştır⁷⁴.

Melik Eşref de biraderi gibi cesur ve kan dökücü idi. Anadolu'ya *Eredna* üzerine bir kaç defa asker sevkiyle tahribatta bulunmuştur. Mezalim ve sefahatiyle meşhurdur. Bunun zulmünden tebaası Altınordu hükümdarı Cani Bey Mahmud'a şikâyet etmişlerdi. Nihayet Cani Bey Mahmud *Azerbaycan*'da *Hoy* şehri yakınında, büyük bir muharebeden sonra Eşref'i mağlup ve katletmek suretiyle Çobanîler hükümetine son verilmiştir. Eşref'in katli 756 h 1355 m dedir.

⁷³ Şeyh Hasan Küçük, bu meseleden dolayı *Yakup Şah*'ı hapsedmiş, Yakup Şah'ın münasebette bulunan Küçük Şeyh Hasan'ın karısı bu hali münasebetlerinin duyulduğuna hamlederek bir gece kocası sarhoş olarak uykuda bulunduğu sırada saklamış olduğu adamları vasıtasıyla Şeyh Hasan'ı boğdurtmuştur.

⁷⁴ *Dürer-i kâmine*, Küçük Şeyh Hasan hakkında şunları yazıyor: "Gayet dâhi ve hilekâr ve uzak görüşlü idi. *Şam*'ı zabtetmek istedi, fakat Şam naibi Tengiz'den korkardı, nihayet bir desise ile Melik Nâsır'ı Tengiz aleyhine çevirip onu katlettirdi ise de bir takım mânialar sebebiyle *Şam*'ı zabta muvaffak olamadı. Zevcesini daima tehdid ederdi. Nihayet zevcesi içeri beş adam sakladı ve sabahleyin Hasan boğulmuş bulundu. Bu kadın Hasan'ın akrabası tarafından parça parça edilmiş ve etleri çiğnenmiştir.

Melik Eşref'in *Mısır*'la muhaberatı vardır. 753 h 1352 m senesindeki muhaberatını Makrizî yazar. Gerek Küçük Şeyh Hasan'ın ve gerek kardeşi Eşref'in kabirleri kendilerinin devlet merkezi olan *Tebriz*'dedir⁷⁵.

* * *

Demirtaş'ın diğer oğulları Melik Eşter ve Melik Mısır hakkında bilgimiz azdır. Melik Eşter'in bu saltanat mücadelelerinde ve 748 h 1347 m de fena halde bozularak zehirli su içerek ondan müteessiren öldüğünü *Ebi-El Fida* yazar⁷⁶. Melik Eşter'in fena niyetli kindar olup cezasını bulduğunu *İbn-ül-verdi* ve *Ebi-El Fida* kaydederler⁷⁷.

⁷⁵ Küçük Şeyh Hasan ile kardeşi Eşref'in kabirleri *Tebriz*'de (*Üstad-Şagird*) camiindedir (*Muhtasar Azerbaycan tarihi s. 68*. Âyan-ül-asr'da, *Tebriz*'de türbelerinde medfun olduklarını beyan eder (Ayasofya nüshası 2970).

⁷⁶ *Ebi El-Fida zeyli c 4 s 152 İstanbul tab'ı*.

⁷⁷ *Ebi El-Fida zeyli c 4 s 152 İstanbul tab'ı*.